

Consumptief krediet

Het lijkt erop dat nogal wat mensen moeite hebben hun consumptieve aspiraties aan te passen aan de verminderde inkomensgroei. Dat valt althans af te leiden uit het feit dat de laatste jaren de volumestijging van de particuliere consumptie de stijging van het reëel vrij beschikbaar inkomen te boven is gegaan.

In verband daarmee wordt, vooral de laatste tijd, met een beschuldigende vinger gewezen naar de sterke expansie van de consumptieve kredietverlening. In 1978 bedroegen de totale verstrekkingen aan consumptief krediet bijna f. 9 mrd. en per ultimo 1978 was de totale consumptieve schuld bijna f. 11 mrd. (een toename van ruim f. 2 mrd. ten opzichte van ultimo 1977). Nu kunnen, vooral in de economie, cijfers vaak zo worden gepresenteerd, dat er toch nog lichtpuntjes kunnen worden waargenomen. Zo kan men constateren dat de groei van de consumptieve kredietverlening in 1978 ten opzichte van 1977 is gehalveerd. Het kabinet-Van Agt lijkt voor deze interpretatie evenwel niet gevoelig te zijn. In de *Nota over de voortgang van Bestek '81* kondigt het kabinet aan, dat er maatregelen worden voorbereid die tot een afremming van het consumptief krediet moeten leiden.

Voor het kabinet is er inderdaad reden de groei van de consumptieve kredietverlening met zorg te volgen. In het recent verschenen *Centraal Economisch Plan 1979* constateert het Centraal Planbureau een toenemende invoerpenetratie bij de consumptieve bestedingen. De marginale directe invoerquote (de directe toename van de invoer gerelateerd aan de toename van het consumptievolumen) is gestegen tot zo'n 30%; in de jaren zestig lag de marginale directe invoerquote op ruim 20%. Als rekening wordt gehouden met de invoer van grondstoffen en halffabrikaten voor de binnenlandse consumptiegoederenindustrie en met het toeristische reisverkeer naar het buitenland, komt de marginale invoerquote ver boven de 50%. Waarschijnlijk geldt voor de duurzame consumptiegoederen (zoals auto's, stereo-installaties e.d.) een nog hogere marginale invoerquote. Het is juist voor de aanschaf van deze goederen dat het consumptief krediet wordt gebruikt. Gezien het huidige tekort op de betalingsbalans, en meer nog de snelle omslag van een overschotsituatie naar een tekortsituatie, zal het duidelijk zijn dat maatregelen die de import kunnen afremmen, zoals het terugdringen van het consumptief krediet, vanuit economisch-politieke overwegingen aantrekkelijk zijn.

Het blijkt de regering niet te gaan om de (eventueel ongewenste) ontwikkeling van het consumptief krediet op zich. In de eerder genoemde Voortgangsnota wordt gesteld dat de regering bezorgd is over de voortgaande sterke expansie van de consumptieve kredietverlening, „gezien het huidige onevenwichtige bestedingsbeeld binnen de particuliere sector”. Er wordt geen paternalistisch argument gehanteerd, in die zin dat de regering bezorgd zou zijn over het feit dat wellicht in te veel gezinnen met spijt wordt teruggedacht aan een gefinancierde aankoop, als blijkt dat de financieringslasten een nogal zware claim leggen op het inkomen.

In feite betekent dit dat het kabinet (zoals in 1951 en 1957) op grond van de situatie op de betalingsbalans een *bestedingsbeperking* wil opleggen. Daarbij is het opmerkelijk dat enerzijds het kabinet wél wil ingrijpen als blijkt dat contracten tussen burgers en financieringsinstellingen het kabinetsbeleid doorkruisen, terwijl anderzijds contracten tussen werkgevers en werknemers met betrekking tot de arbeidsvoorwaarden, die veel méér het kabinetsbeleid doorkruisen, ongemoeid worden gelaten. Verder is het opvallend dat de filosofie van de *vrijwilligheid* die onder meer heeft geleid tot halfzachte maatregelen om het energieverbruik te beperken, door het kabinet niet van toepassing wordt geacht

op de problematiek van het consumptief krediet. Er wordt geen beroep gedaan op de Nederlander om *alsjeblieft* minder consumptief krediet op te nemen. Het is de vraag of de consequenties van de expansie van het consumptief krediet voor de betalingsbalans groter zijn dan die van de stijgende energieprijzen.

Deze week praat De Nederlandsche Bank met de handels- en spaarbanken over de beperking van het consumptief krediet. De banken lijken niet te zitten wachten op maatregelen en niet alleen omdat de consumptieve kredietverlening een deel van hun broodwinning is. Nog afgezien van de vraag of de banken de ongerustheid van het kabinet over de ontwikkeling van het consumptief krediet delen, wordt er sterk aan de effectiviteit van eventuele maatregelen voor het terugdringen van de consumptieve bestedingen getwijfeld. Een deel van de consumptief-kredietverlenende instellingen valt niet onder het toezicht van De Nederlandsche Bank, die de maatregelen aan de banken moet opleggen. Deze financieringsinstellingen blijven buiten schot en kunnen rekenen op een grote toeloop van cliënten. Verder bestaat er, zoals bekend, een grote rivaliteit tussen de Rijkspostbaarbank en de particuliere banken. De laatste beschuldigen nu de RPS van een actieve marktpenetratie met betrekking tot het consumptief krediet, waardoor de particuliere banken gedwongen zouden zijn hun marktaandeel te verdedigen, onder meer door het voeren van agressieve reclame waarin werd gesuggereerd dat het lenen van geld in principe even gemakkelijk is als het sparen van geld. Ten slotte wordt erop gewezen dat de consumenten inventief zijn in het vinden van alternatieve financieringskanalen, indien het aanbod van consumptief krediet te kort schiet. Het verschijnsel van de „tweede hypotheek” maakt b.v. duidelijk dat consumenten een deel van de waardevermindering van hun huis gebruiken om bepaalde aankopen te financieren. Bovendien kan worden verwacht dat leveranciers, als blijkt dat potentiële afnemers dreigen weg te vallen omdat de kredietverlening stopt, hun afbetalingsstelsel zullen aanpassen.

Het kabinet zal er een harde dobber aan krijgen om via wijzigingen in de Wet op het consumptief krediet en in de Wet op het afbetalingsstelsel meer greep te krijgen op de consumptieve kredietverlening. Er moet rekening mee worden gehouden dat er mazen in de wetgeving zullen worden gevonden om de maatregelen te ontlopen. Want met de expansie van de consumptieve kredietverlening is wél duidelijk geworden dat een niet onaanzienlijke groep burgers wel degelijk gevoelig is voor de aantrekkelijke kanten van materiële welvaargestoederen. Prof. Van den Doel pleit al jaren voor uitbreiding van de collectieve sector omdat dáár de behoeften van de mensen zouden liggen („de mensen staan in de rij voor de dokter”). Hij noemt de uitbreiding van de collectieve sector de „socialistische oplossing” van het werkloosheidsvraagstuk 1). Nog afgezien van de vraag of dat juist is, ben ik er niet van overtuigd dat de gesuggereerde oplossing ook de „democratische oplossing” van het werkloosheidsvraagstuk zou zijn. Eind vorig jaar hadden de gezamenlijke financieringsinstellingen 1,5 mln. consumptieve leningen uitstaan. Het saldo uitstaand consumptief krediet per hoofd van de bevolking bedraagt f. 813. Het blijkt dat „mensen zich in de schulden steken voor een stereo-installatie”. Voor de problemen die op ons afkomen zou het wenselijker zijn indien ons consumptiepatroon zich zou ontwikkelen in de door Van den Doel voorgestelde richting.

T. de Bruin

1) Hans van den Doel, De socialistische oplossing van de werkloosheid, *Haagse Post*, 7 april 1979.

Inhoud

<i>Drs. T. de Bruin:</i> Consumptief krediet	361
Column Data in discussie, door Prof. Dr. B. Goudzwaard	363
<i>Prof. Dr. J. Tinbergen:</i> Enkele opmerkingen over herstructurering	364
Vacatures	366
<i>Dr. P. B. Boorsma:</i> De nota over de voortgang van Bestek '81	367
<i>D. A. P. W. van der Ende:</i> Rekenkamer in de verzorgingsstaat	371
Ingezonden De woningmarkt, door C. P. A. Bakker, met naschrift van Drs. L. van der Geest	375
Geld- en kapitaalmarkt De betalingsbalans in het rood, door Drs. B. Kramer	376
Mededelingen	377
Energiekroniek Energiebeleid en risico, door Drs. P. J. B. Wasser	378
Boeknieuws James M. Buchanan en Richard E. Wagner: Fiscal responsibility in constitutional democracy, door Mr. C. A. de Kam	379
Guy Routh: The origin of economic ideas, door Dr. P. H. Admiraal ...	380
D. E. Moggridge: Keynes, door Dr. A. Nentjes	381
A. B. T. M. van Schaik: Reproduction and fixed capital, door Drs. A. S. W. de Vries	382
Dr. C. J. M. Koks: Investeringsplanning en technologische ontwikkeling, door Dr. W. J. de Ridder	383

In de week na Pasen verschijnt er geen ESB.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....
STRAAT: .....
PLAATS: .....
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....
Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB;
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Weekblad van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paclinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Adjunct-redacteur-secretaris: T. de Bruin

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie: postbus 4224 3006 AE Rotterdam. Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701, redactie: toestel 3790.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementprijs: f. 144,04 per kalenderjaar (incl. 4% BTW): studenten f. 101,40 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptaari) op girorekening no. 122945, of op bankrekening no. 25.50.56.877 van Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93, 3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30 (incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en uitgevoerd overeenkomstig de Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:
*Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

Data in discussie

De vraag, welke factoren de econo- mist als data — gegeven uitgangspunten — voor zijn wetenschappelijke analyse en oordeelsvorming moet aanne- men, is zeker niet van actualiteit ont- bloot. Een recent voorbeeld van het belang van die vraag is de interessante studie van Dr. Gerard K. Boon *Technology and sector choice in economic development* (Sijthoff/Noordhoff 1978). In dit boek trekt Boor de lijn door van zijn vroegere studie over de economische keuze van „human and physical factors” in het produktieproces. De technische ontwikkeling is voor hem een authentiek deel van het economisch onderzoeksveld. Maar ze vergt ook een economi- sche beoordeling:

„In the question of choice of technique one should try to consider technological possibilities under development and the trends in the technological process... In the future the desire will increasingly be felt of the need to guide technological development according to certain social and overall economic aims, instead of purely private considerations. Such aims, as stated, can be used, for example, to employ more people in an economically meaningful way, and/or to use non-conventional forms of energy”.

Hiermee is echter impliciet de vraag aan de orde naar de keuze van een der economische data, naar economische criteria om de technologische ontwikke- ling te leiden of althans te begeleiden. Gaat zo de econo- mist als wetenschapper niet te ver? Leidt dit op den duur niet een politisering van de wetenschapsbeoefening in?

Deze vragen zijn zeker niet ten onrechte. Het is immers juist door de keuze van een z.g. „data-krans” geweest — met als gegeven factoren de bestaande behoeften, de stand van de techniek, de natuurlijke omgeving (grond), de inrichting van de maatschappelijke orde en de omvang en kwaliteit van de bevolking — dat econo- misten als Eucken en Robbins, in het voetspoor van Strigl en Max Weber, hebben getracht voor de economie een eigen onderzoeksgebied af te bakenen. Daarbij werden de data zo gekozen, dat naar binnen toe objectieve uitspraken over „notwendige Bedingungs- zusammenhänge” mogelijk zouden zijn en naar buiten toe elke poging zou kunnen worden geweerd om onder het mom van economische wetenschapsbeoefening politi- eke waarde-oordelen af te geven. Nu dit

(in wezen positivistische) wetenschaps- beeld aan het vervagen is — al dan niet via de omweg van de normatieve uitspra- ken niet schuwende welvaartsecono- mie — dreigt echter opnieuw een politi- sering haar intrede te doen. Moet de ontakeling van de data niet leiden tot een grondslagencrisis in de economische wetenschap?

Bij het nadenken over vragen als deze is het van belang te constateren, dat de toenemende aandacht van de econo- mist voor de totstandkoming van economi- sche data — vgl. in dit verband ook Heertjes doorwrochte werk over *Econo- mie en technische ontwikkeling*, Leiden, 1973 — natuurlijk niet op zich zelf staat, maar ten nauwste verband houdt met de maatschappelijke ontwikkeling. Terwijl de econo- mist zich van jaar op jaar heeft bezig gehouden met de vraag, hoe hij vanuit de data de afloop van het econo- misch proces kon verklaren, heeft de maatschappelijke ontwikkeling als het ware precies het omgekeerde proces ge- volgd: steeds meer economische data zijn vanuit de stuwkracht van het econo- misch proces als *afhankelijke* groot- heden gaan fungeren. Dat geldt zeker voor de technologische ontwikkeling: ze is vanuit de economische groei opge- stuwd en ze wordt gericht door de econo- mische keuze van researchactivi- teiten. Maar het geldt evenzeer voor de natuur: het aangezicht en het karakter daarvan is door de werking van de vele externe effecten (als effecten, die zich a.h.w. dóór de data-krans heen voltrek- ken) gestaag veranderd, en dat zeker niet alleen in positieve zin. Dat in de maat- schappelijke ontwikkeling de data van de econo- mist de afhankelijke variabelen van de economische processen worden zijn, geldt ten slotte tot op zekere hoogte ook voor het datum van de menselijke behoeften. Via „demand management” zijn de menselijke preferenties in toene- mende mate aan de gevolgzijde van econo- mische causaliteitsreeksen terecht ge- komen; iets waarop vooral door

Galbraith is gewezen.

De orthodoxe denkrichting van de econo- mist — van data naar economisch proces — harmonieert daarom in genen dele meer met de ontwikkelingsrichting van onze samenleving: van economisch proces naar de data. Is het dan verwon- derlijk, dat niet weinig econo- misten hun aandachtsveld verbreden en een ver- hoogde wetenschappelijke interesse voor de totstandkoming van data-veranderingen aan de dag leggen? Maar met Boon zou ik een stap verder willen doen. Ligt het ook niet in hun verantwoordelijkheid als econo- mist opgesloten, dat ze zich óók verdiepen in de vraag naar een mogelijk economisch-verantwoorde keuze van technische ontwikkelingen, alsmede in de vraag naar een economisch verantwoorde keuze van een behoeftenniveau in b.v. de rijke westerse landen, en naar een economisch-verantwoorde keuze van het economisch beslag op onze natuurlijke omgeving? Zich in deze tijd nog verschuilen achter de constructie van een data-krans, die inmiddels in werkelijk- heid reeds volop een prooi voor een intensieve economische bewerking is ge- worden, komt althans op mij over als een vlucht voor de eigen wetenschappelijke verantwoordelijkheid, als een weten- schappelijk-getinte struisvogelpolitiek.

Maar hoe is het dan gesteld met het risico van een politisering van de econo- mie als wetenschap? Het gevaar is inder- daad niet denkbeeldig. Maar het vormt m.i. nog geen afdoende reden, om de vraag naar de economisch-verantwoorde keuze of instelling van data fundamen- teel te ontlopen. Nog afgezien immers van de omstandigheid, dat de bestaande — positivistische — afbakening van het economische onderzoeksveld *indirect* zeker een politiserende strekking heeft gehad — het is de facto een enorme onder- steuning geweest van een verdere expansie van de markteconomie, met inbegrip van alle terugwerkingen op de data — ligt het namelijk geenszins voor de hand, dat het economisch-weten- schappelijk oordeel geen eigen plaats en betekenis zou kunnen hebben náást politi- eke overwegingen en oordelen. Want een behoeftenniveau kan ook zó hoog gekozen worden, dat het een recht- streekse bedreiging vormt voor de moge- lijkheid van de behoeftenbevestiging van andere volken of van een eerstkomende generatie; en een bepaalde keuze van techniek of van een automatiserings- graad kan eveneens zo hoog uitvallen, dat de economische kosten — waaronder het braakleggen van de produktiefactor arbeid — de mogelijke baten reeds bij voorbaat overtreffen. Zeker binnen het raam van de z.g. welvaartseconomie moeten zulke wetenschappelijke oorde- len mogelijk zijn en blijven.

3. Goudzwaard -

Enkele opmerkingen over herstructurering

PROF. DR. J. TINBERGEN

De veranderingen die zich in de internationale arbeidsverdeling zullen voltrekken, noodzaken de Europese landen zich te beraden op de toekomstige structuur van hun economieën. Daarbij staat de vraag centraal in welke sectoren voldoende werkgelegenheid kan ontstaan. Tevens is van belang of de aard van de werkgelegenheid zodanig zal zijn dat deze aansluit bij het te verwachten beschikbare aanbod van arbeid. Prof. Dr. J. Tinbergen verricht in dit artikel enkele becijferingen omtrent dit vraagstuk, dat ook consequenties heeft voor de inkomensverdeling.

Protectie tot behoud van werkgelegenheid

Van verschillende kanten wordt op de regeringen van ontwikkelde landen een toenemende druk uitgeoefend om de protectie te versterken van de bedrijfstakken die op de wereldmarkt niet meer kunnen concurreren. Dit zijn vooral de takken die arbeidsintensieve en relatief eenvoudige producten voortbrengen: delen van de kleding-, textiel-, leder-, lederbewerkings- en houtverwerkende industrieën.

Van andere zijden wordt terecht gewaarschuwd tegen een uitbreiding van de protectie; vooral van de zijde van internationale lichamen, die medeverantwoordelijk zijn voor andere delen van de wereld. De lobbyisten in de ontwikkelde landen benadelen door hun optreden niet alleen die andere delen van de wereld, maar ook enige interne belangen. Een oud argument is dat zij de belangen van alle consumenten benadelen; maar daartegenover hebben zij wel een aanvaardbaar wederwoord: de producentenbelangen die zij verdedigen betreffen het gehele inkomen van degenen die met werkloosheid worden geconfronteerd en het consumentenbelang heeft maar betrekking op enkele posten van het huishoudboekje.

Wat bijna nooit naar voren wordt gebracht is dat protectie ook de producentenbelangen benadeelt van de bedrijfstakken die op de wereldmarkt wel kunnen concurreren. Door minder aankopen in ontwikkelingslanden en centraal geleide volkshuishoudingen te doen zijn wijzelf er de oorzaak van dat deze landen minder bij ons kopen van de producten die onze specialismen zijn. Daardoor worden de werknemers van die takken in mindere aantallen te werk gesteld dan zonder die protectie het geval zou zijn. Uit deze bedrijfstakken zou zich ook eens een lobby moeten vormen. Het zijn land- en tuinbouwbedrijven, metaalverwerkende en elektronica producerende bedrijven, de invoerhandel (groot- en kleinhandel) en in meer algemene zin kennisintensieve bedrijfstakken.

Positieve herstructurering

In plaats van bescherming is er een betere politiek ter bevordering van de toekomstige werkgelegenheid, nl. het bevorderen van activiteiten waarin wij in de toekomst zullen kunnen concurreren op de wereldmarkt. Afgezien van de noodzaak het peil van onze produktiekosten over de gehele linie te matigen (dit is een speciaal Nederlands probleem) doen wij er in Europa goed aan ons over deze toekomstige structuur te beraden. Het antwoord in algemene zin is bekend: wij zullen het moeten zoeken in kennis- en onderzoekintensieve bedrijvigheden; in activiteiten waarachter a.h.w. laboratoria en onderzoekinstellingen staan. Dat kunnen voor een deel industriële bedrijfstakken zijn. Ik denk aan de zuiveringsinstallaties die tegenwoordig in tal van bedrijven en ook zelfstandig nodig zijn om de vervuiling te beperken en liefst te verminderen. Voor een ander, en naar het mij lijkt groter, deel zullen onderzoeksactiviteiten zelf de nieuwe bedrijfstakken zijn waarin een groter deel van onze arbeidskracht in de toekomst werk zal moeten vinden. Dit werk zal veelal uitmonden in adviserend werk van de meest uiteenlopende aard; werk zoals dat van de Heide- en Grontmij, De NEDECO, het Nederlands Economisch Instituut en zijn vele collega's (of concurrenten) enz.

Tot de herstructureringspolitiek, waarvan de noodzaak door zowel de vorige als de huidige regering werd en wordt ingezien, zou men dan ook m.i. vooral moeten rekenen het bevorderen van de activiteiten die een belofte voor de toekomst inhouden.

„Harde” en „zachte” diensten; draagvlak

Bij een pleidooi voor de uitbreiding van dienstverlenende activiteiten wordt terecht aandacht geschonken aan de vraag welke van de tot de diensten gerekende bezigheden tot de produktieve behoren; in de meest sprekende vorm: voor welke kan men harde buitenlandse valuta verwachten te verkrijgen? Achter deze vraag ligt de twijfel of sommige z.g. kwartaire diensten niet „zacht” genoemd moeten worden en eigenlijk niet bijdragen tot het nationale inkomen of produkt. In dat verband wordt ook het begrip draagvlak wel gebruikt als het complex van „echt” rendabele bedrijven die eigenlijk alles betalen wat wij ons aan „sociale luxe” veroorloven.

De begrippen hard, zacht en draagvlak moeten echter met zorg worden gehanteerd: men kan gemakkelijk tot verkeerd gebruik ervan komen. Als, ten behoeve van de kwaliteit van het milieu, hogere eisen worden gesteld, b.v. door wettelijke voorschriften, aan auto's of aan bepaalde bedrijfsinstallaties, dan wordt het produceren van de hiervóór genoemde zuiveringsinstallaties daardoor (d.w.z. door de zorg voor het milieu) „hard”. Als men tot het inzicht komt dat, in ons eigen belang op lange termijn, de bescherming van bepaalde zwak-

ke industrieën moet worden afgeschaft, dan worden deze industrieën daarmee „zacht” en behoren zij niet meer tot het „draagvlak” van onze volkshuishouding. In de grond is alles „hard” dat een positieve bijdrage levert tot het sociale welzijn, zoals het parlement dat definieert. En dat betekent dat de genoemde begrippen o.m. afhangen van de machtsverhoudingen in de samenleving.

Wij zijn intussen aan de veilige kant, wanneer wij in staat zijn, adviezen te verkopen aan het buitenland. In de Nederlandse betalingsbalans (vgl. *Nationale Rekeningen 1977*, Centraal Bureau voor de Statistiek, blz. 119) treffen wij een post aan „Uitvoer van diensten door bedrijven”, die van f. 8,2 mrd. in 1968 gestegen is tot f. 22,2 mrd. in 1977. Onder deze post behoort een component, die „diensten niet te specificeren naar bedrijfstakken” heet en opgelopen is van f. 205 mln. in 1968 tot f. 1.710 mln. in 1976. Wellicht bevinden zich hieronder de zoëven genoemde resultaten van onderzoek door de soort van instellingen die op onderzoek gespecialiseerd zijn. De Nederlandsche Bank zou in de toekomst wellicht nadere informatie hierover kunnen verzamelen.

Gewenste orde van grootte van de dienstenproductie in de vorm van onderzoek over ca. 10 jaar.

Om de vraag te beantwoorden of in ons land in de toekomstige structuur voldoende werkgelegenheid kan worden verwacht in de sector der onderzoek- („research”)-diensten kan men stellen dat wij de laatste tijd, sinds het optreden van de Club van Rome, hebben leren zien, hoe ontzaglijk veel wij niet weten van een aantal zaken die voor onze toekomst van doorslaggevend belang zijn. Dit geldt b.v. voor het energievraagstuk, voor het milieuvraagstuk en ook voor een aantal sociale vraagstukken, zoals dat van de werktijd en van de mate van inspraak die het plezier in het werk zodanig kan verhogen, dat de produktiviteit ons weer tot concurreren op de wereldmarkt in staat stelt. Als men zich enigszins verdiept in deze vraagstukken en de controversen daarover krijgt men de indruk dat de markt voor toekomstrelevant onderzoek welhaast zonder grenzen is.

Het is echter nodig om te komen tot een schatting van de orde van grootte van de hoeveelheid onderzoekswerk en daarmee verwante activiteiten waarmee op realistische wijze mag worden gerekend over, laten wij zeggen, tien jaar. Eén der daartoe ondernomen pogingen is verricht door het Centraal Planbureau (*Occasional Papers*, no. 11, door H. M. Kok en F. B. Lempers). De daar gebruikte methode is die waarbij met één produktiefunctie voor de gehele volkshuishouding

wordt gewerkt en met drie soorten arbeid van lager, middelbaar en hoger onderwijsniveau. Terecht werd daarbij van een zekere mate van (indirecte) substitutie tussen de soorten arbeid uitgegaan.

Ter vergelijking is in de hier gepresenteerde aanpak van het probleem uitgegaan van starre produktiefuncties voor een drietal verschillende activiteiten, waardoor een andere vorm van indirecte substitutie is gekozen, nl. die door een andere samenstelling naar bedrijfstakken. Doel van deze benadering is om te zien of de wijzigingen in samenstelling die nodig zijn om de omstreeks 1990 te verwachten beroepsbevolking (naar drie soorten opleiding onderscheiden) werk te bieden, realistisch geacht kunnen worden.

De drie activiteiten zijn resp. a. landbouw (vrijwel identiek met primaire produktie), b. alle secundaire en tertiaire produktie zonder onderwijs en onderzoek, en c. onderwijs en onderzoek. Voor elk dezer drie activiteiten (waarvan het aandeel in de totale werkgelegenheid in 1990 is weergegeven door resp. x_1 , x_2 en x_3) zijn de aandelen a_n^m berekend in de werkgelegenheid die zij bieden aan arbeidskrachten met een basisopleiding ($m = 1$), met een middelbare opleiding ($m = 2$) en met een hogere opleiding ($m = 3$). Daarbij is de hogere opleiding opgevat als de combinatie van semi-hoger en hoger, als onderscheiden door het Centraal Bureau voor de Statistiek 1) en door Dr. H. De Groot 2). Voor 1975 werd de volgende matrix A verkregen (zie tabel 1).

Tabel 1. Matrix van werkgelegenheidsverdeling naar opleiding m (1, 2, 3) en activiteit n (1, 2, 3)

	$m = 1$	$m = 2$	$m = 3$
$n = 1$	0,477	0,522	0,001
$n = 2$	0,335	0,587	0,078
$n = 3$ a)	0,130	0,358	0,513

a) Hierbij is een gelijk gewicht toegekend aan de diensten onderwijs en onderzoek.

Aan de genoemde *Occasional Paper*, no. 11 van het CPB is voor 1990 het aanbod der drie soorten arbeid (als aandeel in het totale aanbod) ontleend, aan te duiden met x^1 , x^2 en x^3 :

$$x^1 = 0,194; \quad x^2 = 0,650; \quad x^3 = 0,156.$$

Uit de genoemde bronnen van het CBS 3) en van Dr. H. de Groot is geschat 4) dat de verdeling van het arbeidsvolume over onze drie activiteiten in 1975 was:

$$x_1 = 0,064; \quad x_2 = 0,868; \quad x_3 = 0,068.$$

In eerste instantie aannemende dat de behoeften aan de drie soorten arbeid voor elk der drie soorten activiteiten star zijn (dit is het essentiële van deze oriëntering) geldt dus dat het aandeel a^3 van de totale werkgelegenheid dat opleiding 3 heeft uit de voor 1990 gezochte x_1 , x_2 , en x_3 wordt gevonden uit:

$$a^3 = 0,001 x_1 + 0,078 x_2 + 0,513 x_3$$

Eveneens zal:

$$a^2 = 0,522 x_1 + 0,587 x_2 + 0,358 x_3$$

1) Zie CBS, *Statistisch zakboek*, 1977, blz. 102/103.

2) H. de Groot, *Werkgelegenheid en de kwartaire sector*, *ESB*, 16 augustus 1978, blz. 816 e.v., door hem verkregen via het Sociaal Cultureel Planbureau.

3) CBS, op cit., blz. 99 en 100.

4) Details van de berekeningen worden op verzoek gaarne verschaft.

**BRINKMAN'S
BOEKHANDEL**

Jodenbreestraat 23 - kamer 2386
Amsterdam - Tel.: 020 - 525 4024

Ons specialisme?

Accountancy, financiering,
automatisering, marketing,
organisatie, economie
en geografie.

Alle NIVRA-studieboeken.

Uit voorraad? Bestellingen?
Verzending in binnen- en buitenland?

GEEN ENKEL PROBLEEM.

Om tot een redelijke doelstelling der activiteiten x_1 , x_2 en x_3 voor 1990 te komen wordt allereerst aangenomen dat x_1 in vergelijking tot 1975 nog wat verder zal dalen en wel tot 0,050. De invloed van deze onderstelling op de overige uitkomsten is gering. Verder moet

$$x_1 + x_2 + x_3 = 1$$

en wordt aangenomen dat de voor de twee andere activiteiten benodigde arbeidskrachten in gelijke verhouding worden toegewezen als zij aanwezig zijn:

$$\begin{aligned} 0,001 x_1 + 0,078 x_2 + 0,513 x_3 &= 0,156 \\ 0,522 x_1 + 0,587 x_2 + 0,358 x_3 &= 0,650 \end{aligned}$$

Voor de twee onbekende activiteitsniveaus vinden we dan:

$$x_2 = 0,815 \qquad x_3 = 0,135$$

Dit zou inhouden dat de activiteit onderwijs en onderzoek van 68⁰/₀₀ naar 135⁰/₀₀ van de beroepsbevolking zou moeten stijgen. Daar in tabel I is aangenomen dat de activiteit 3 gelijk zou worden verdeeld onder onderwijs en onderzoek, zouden deze laatste in 1990 elk 0,068 van het arbeidsvolume krijgen. Voor onderwijs betekent dit een groei van 59⁰/₀₀ naar 68⁰/₀₀, voor onderzoek van 9⁰/₀₀ naar 68⁰/₀₀ van de beroepsbevolking. Verdere berekening 5) leert dat onder de gemaakte veronderstellingen er in 1990 een tekort zou bestaan aan personen met de laagste opleiding van 121⁰/₀₀ en een overschot aan personen met middelbare opleiding van 98⁰/₀₀ en aan personen met hogere opleiding van 23⁰/₀₀ der totale beroepsbevolking. Deze aantallen zouden één niveau lager dan hun opleiding moeten werken. Overigens kan men door meer activiteiten te onderscheiden, ook komen tot een oplossing zonder tekorten of overschotten.

Inkomens der drie categorieën opgeleiden

Zoals reeds werd opgemerkt, is de in het artikel verrichte exercitie slechts bedoeld om een orde van grootte der structuurveranderingen aan te geven die in de kwalitatief in par. 2 bepleite richting gaat. Daarbij is opzettelijk met starre arbeidscoëfficiënten a_{ij}^m , als in tabel I vermeld, gewerkt. Bovendien is zeer sterk geaggregeerd, nl. tot slechts drie bedrijfstakken. Voor de nauwkeurige onderbouwing van een positieve herstructurering zou een combinatie van het werk van Kok en Lempers met de hier geboden aanpak aanbevelenswaard zijn. Dit valt buiten mijn mogelijkheden; ik laat gaarne aan anderen zelfs de beoordeling van de wenselijkheid dezer combinatie.

Ik wil echter nog wel een opmerking maken over de inkomensveranderingen die met het aangeduide herstructureringsproces gepaard zouden moeten en kunnen gaan. In het algemeen is te verwachten dat waar een tekort bestaat een inkomensstijging en waar een overschot bestaat een relatieve inkomensdaling op hun plaats zijn. Voor de categorie der hoogst opgeleiden is een dergelijke relatieve daling, in het bijzonder in de sector van onderzoekswerk, bovendien te verdedigen op grond van de arbeidsbevrediging die in dit werk kan worden gevonden, zelfs als er een tekort zou zijn. Ook de verwezenlijking van relatieve inkomensdalingen is niet zo moeilijk, omdat een belangrijk deel van dit werk geschiedt in instellingen die door de overheid worden gesubsidieerd en waaraan daarom bepaalde voorwaarden o.a. betreffende de honorering, kunnen worden opgelegd.

J. Tinbergen

5) Met behulp van tabel I kan het aantal personen met opleiding I berekend worden als $0,477 x_1 + 0,335 x_2 + 0,130 x_3 = 0,024 + 0,273 + 0,018 = 0,315$. Het aantal mensen met de laagste opleiding aanwezig in 1990 is $x^1 = 0,194$; daaruit volgt het tekort: $0,315 - 0,194 = 0,121$. Op soortgelijke wijze kunnen de overschotten aan mensen met opleidingen 2 en 3 worden berekend.

Vacatures

Functie:	Blz.:
<i>ESB van 28 maart</i>	
Hoofd bureau taak- en functiestructurering (m/v) op de afdeling personeelszaken van de Gemeentesecretarie te Enschede	310
Econoom voor de financiële afdeling van Philips te Hilversum	329
Beleidsmedewerk(st)er bij de sectie economische zaken c.a. van het 2e bureau van de 3e afdeling van het Provinciaal Bestuur van Noord-Holland te Haarlem	330
Hoofd bureau economische plannen (m/v) voor het Directoraat-Generaal van het Rijksloodswezen bij het Ministerie van Defensie te Den Haag	330
Chef afdeling bedrijfsinformatie die ressorteert onder de financieel-economische adjunct-directeur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid/Geestelijke en Maatschappelijke Belangen te Zeist	331
Econoom (m/v) voor de afdeling economisch onderzoek van de Provinciale Planologische Dienst in Zuid-Holland te Den Haag	332
Jonge academici voor het produkt management van Proctor & Gamble Benelux NV, divisie Nederland te Rotterdam	II
Hoofd afdeling beleidsondersteuning (m/v) t.b.v. het Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening, afdeling bestuurlijke informatie en financiële aangelegenheden van het Ministerie van Sociale Zaken te Rijswijk	III

Functie:	Blz.:
Econoom (m/v) t.b.v. het Secretariaat van de Commissie Vervoervergunningen van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat te Den Haag	III
<i>ESB van 4 april</i>	
Wetenschappelijk medewerker sociale economie bij de Vakgroep Economie van de Onderafdeling der Wijsbegeerte en Maatschappijwetenschappen van de Technische Hogeschool Delft	340
Docent(e) voor handelswetenschappen (desgewenst aangevuld met economie), klas 4 en 5 HAVO bij de F. Kalsbeekscholengemeenschap voor Chr. HAVO en MAVO te Woerden	341
Beleidsmedewerk(st)er bij het bureau Financieel Beleid van de Provincie Zuid-Holland te Den Haag	346
Economisten voor het International Monetary Fund te Washington	351
Financieel beleidsambtenaar voor de Gemeente te Capelle aan den IJssel	359
Economist(e) voor het hoofdkantoor van Unilever BV te Rotterdam	359
Hoofd van de financieel-economische hoofdafdeling voor de Gemeente Ridderkerk	360
Senior Marketingonderzoeker bij AGO verzekeringen te Amsterdam	II
Bedrijfseconomisch adviseur bij de Verenigde Bedrijven Bredero NV te Utrecht	III

De nota over de voortgang van Bestek '81

DR. P.B. BOORSMA*

Op 27 maart jl. heeft de minister-president de toegezegde Nota over de voortgang van Bestek '81 aan de Tweede Kamer aangeboden. De belangrijkste elementen uit deze Voortgangsnota zijn in de dagbladen uitvoerig besproken 1), zodat het volgende ten dele niet anders dan een herhaling kan zijn. Een bespreking van de Voortgangsnota die wat dieper graaft is eigenlijk onmogelijk, omdat deze nota gelijktijdig met het Centraal Economisch Plan 1979 en de Voorjaarsnota 1979 zou moeten worden geanalyseerd. Deze publikaties waren bij het schrijven van dit commentaar nog niet beschikbaar.

De economische ontwikkeling

De economische ontwikkeling in 1978 is op tal van punten ongunstiger verlopen dan in de ramingen van de *Macro Economische Verkenning 1979* werd voorzien. Opvallend is dat de binnenlandse bestedingen met 4% in volume zijn gegroeid (raming in de *MEV*: 3%), welke groei wordt toegeschreven aan de stijging van de particuliere consumptie. De groei van de binnenlandse bestedingen heeft te zamen met een grotere voorraadvorming geleid tot een sterkere volumegroei van de invoer. Dit laatste is versterkt door een verschuiving in het consumptiepakket naar bestedingen met een hoge invoerquote (reizen e.d.) en door invoerpenetratie op de binnenlandse markt als gevolg van de zwakke concurrentiepositie van Nederlandse bedrijven. Het saldo op de lopende rekening komt daardoor in 1978 uit op een tekort van f. 2,5 mrd.; ten opzichte van het overschot van f. 7,5 mrd. in 1976 een verslechtering van f. 10 mrd.

Voor 1979 wordt een iets kleiner tekort verwacht. In de eerste plaats omdat niet verwacht wordt dat zich weer extra voorraadvorming zal voordoen. In de tweede plaats omdat verwacht wordt, dat „voor het eerst sinds 1973” de volumegroei van de export niet achterblijft bij de herwogen groei van de wereldhandel. De nota wijst er zelf op dat deze ramingen met grote onzekerheid zijn omgeven.

Ten opzichte van de prognoses in de *MEV* zijn het inflatietempo, de loonsomstijging en de loonkostenstijging nu hoger geraamd en het investeringsvolume, door de strenge winter, lager. De werkloosheid blijft gestabiliseerd op het niveau van eind 1978.

In de nota wordt gesteld dat deze ongunstige ontwikkelingen structurele aspecten vertonen. Twee beleidsconsequenties worden aangegeven:

1. het kabinet wil de sterke expansie van de consumptieve kredietverlening afremmen door maatregelen op basis van

- de Wet op het afbetalingsstelsel, de Wet op het consumentief geldkrediet en de Wet Toezicht Kredietwezen;
2. een structureel tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans zal „gevolgen . . . moeten hebben voor de aanvaardbare omvang van het begrotingstekort”, terwijl de „zich thans aftekenende bestedingsontwikkeling aanleiding (kan) worden voor een versnelde terugkeer naar het structureel aanvaardbare financieringstekort” 2).

Het kabinet aarzelt met het trekken van conclusies en het ontwerpen van een beleid dat snel inspeelt op de ontwikkelingen, met name ten aanzien van de concurrentiepositie, de koers van de gulden en de tekenen die wijzen in de richting van een overbesteding. Toen de afgelopen jaren de lopende rekening grote overschotten vertoonde, is daaraan geen indicatie ontleend voor een mogelijke vergroting van het financieringstekort, omdat rekening werd gehouden met de grote invloed van de exploitatie van het aardgas op de lopende rekening. Thans wordt in de Voortgangsnota van deze invloed niet gerept. Zou het saldo lopende rekening voor de aardgasexploitatie worden gecorrigeerd, dan zou de lopende rekening er veel ongunstiger uitzien en zou het beeld t.a.v. concurrentiepositie, guldenkoers en overbesteding worden verduidelijkt. Acht jaar na 1971 zou het instrument van de wiebeltax weer van stal gehaald kunnen/moeten worden; 21 jaar na 1958 zou het indienen van een plan tot bestrijding van overbesteding weer moeten worden overwogen. Maar het kabinet wacht nog even.

Het hogere inflatietempo zal ook wel een hogere prijsstijging van het nationale inkomen betekenen. In de *Voorjaarsnota* zal dat leiden tot een berekening van een grotere begrotingsruimte; dat waarschijnlijk de volumegroei van het nationale inkomen nog verder onder het in het begrotingsbeleid gehanteerde structurele percentage van 3 zal uitkomen dan uit de *MEV* kan worden berekend (nl. 2,6%), doet daar niets aan af. De hogere prijsstijging en de hogere loonstijging zullen tot een extra uitgavenaccres leiden. Of per saldo door deze nominale ontwikkelingen het financieringstekort zich zal wijzigen, hangt van de ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote af. In de *MEV* is een daling geraamd van de a.i.q. met 1 procentpunt. Treedt deze daling niet op dan neemt het tekort toe en zijn in het kader van de *Voorjaarsnota* extra ombuigingen geboden.

Noten

* De auteur is lector Openbare Financiën aan de afdeling Bestuurskunde van de T.H. Twente. Hij dankt Drs. J.C. Koning voor zijn opmerkingen.

1) Zie b.v. de goede beschouwing van J. Toirkens in *NRC Handelsblad* van 28 maart j.l.

2) Voortgangsnota, brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer d.d.27 maart 1978, blz. 10.

De monetaire ontwikkeling

Het tekort op de lopende rekening heeft in 1978 gezorgd voor een grote afvloeiing van liquiditeiten naar het buitenland, hetgeen de groei van de liquiditeitscreatie ten behoeve van de overheid méér dan compenseerde; de liquiditeitsquote daalde in 1978 met één procentpunt naar 37%. Voor het jaar 1979 worden, kwantitatief niet onderbouwde, sombere stellingen geponeerd. Vooral het groeiende particuliere spaartekort stemt tot nadenken, omdat daardoor de financierbaarheid van het begrotingstekort wordt bemoeilijkt. Gevreest wordt voor een aanzienlijke monetaire financiering.

Deze verhalen zijn evenwel toch weinig overtuigend. Ook in 1979 kan de monetaire financiering worden gecompenseerd door de afvloeiing van liquide middelen naar het buitenland, zodat de liquiditeitsquote niet hoeft te stijgen en onder het „comfortabele” niveau van 37% kan komen. Het zij toegegeven dat de oorzaak, een tekort op de lopende rekening, zeker als het om een structurele ontwikkeling gaat, ernstig is, maar ook om een andere reden is het verhaal niet overtuigend. Immers, ook toen er grote overschotten op de lopende rekening werden gerealiseerd, achtte men de financieringstekorten moeilijk financierbaar, maar toen omdat ter voorkoming van een oplopen van de liquiditeitsquote het beleid werd gericht op kapitaaluitvoer.

De omvang van het financieringstekort

In de *Miljoenennota 1979* werd het financieringstekort in 1979 van het rijk (rijksbegroting + fondsen) geraamd op f. 12,7 mrd. De huidige raming komt uit op f. 14,2 mrd., dus f. 1,5 mrd. hoger. Deze ongunstige ontwikkeling is vooral veroorzaakt door de tegenvaller in de ontwikkeling van de belastingopbrengsten welke gesignaleerd is in de Voorlopige Rekening 1978 3). Te zamen met het tekort van de overige publiekrechtelijke lichamen, dat nog steeds op bijna 1,5% van het nationale inkomen wordt gesteld, komt het financieringstekort van de overheid uit op 6,5% van het nationale inkomen, een overschrijding dus van de grens van 6%, die „als scharnierpunt voor het in gang zetten van de noodremprocedure is beschouwd” 4).

Hoewel het kabinet deze overschrijding „in de huidige omstandigheden” volstrekt ontoelaatbaar acht, wil het kennelijk de strijd winnen door de slag te vermijden. In de eerste plaats acht het kabinet het nog te vroeg in het jaar om met voldoende zekerheid de ramingen van het tekort te beoordelen. In de tweede plaats schijnen de kasrealisatiecijfers mee te vallen. Zou alsnog, b.v. in het kader van de *Voorjaarsnota*, besloten worden tot het toepassen van de noodrem, dan zijn nu alvast de hoofdlijnen vastgesteld van een noodremplan ter grootte van f. 1 mrd., verdeeld over temporisering van uitgaven en versnelde inning van belastingen. Misschien onbedoeld is overigens de formulering van de noodremprocedure gewijzigd. Omdat hier een adder in het gras kan schuilen, wordt daar eerst bij stil gestaan.

In de *Miljoenennota 1979* werd gesteld dat de noodrem zou worden bediend als het financieringstekort grenzen zou overschrijden, die werden bepaald door de monetaire ontwikkeling en door de financierbaarheid van het tekort. Als indicaties zouden worden gehanteerd het feitelijk gerealiseerde tekort en de verwachting over de verdere ontwikkeling 5). De grenzen zijn gesteld op 6%, het scharnierpunt. In de Voortgangsnota staat dat de noodrem zal worden aangetrokken als het tekort van 6% wordt overschreden of als er onvoorziene problemen ontstaan bij de financiering van het tekort of indien ongunstiger ontwikkelingen in de monetaire sfeer dreigen 6). Volgens deze formulering kan ook aan de noodrem worden getrokken als het financieringstekort onder de 6% komt, bijvoorbeeld wanneer de liquiditeitsquote oploopt.

Wat te denken van de aarzeling om de noodrem toe te

passen? Er zijn verschillende overwegingen die bijna alle in dezelfde richting wijzen.

1. Met ferme taal is een noodremprocedure aangekondigd. Nu de situatie waarin de procedure actueel wordt zich voordoet, krabbelt men terug en wordt de ferme taal afgezwakt. Heeft de minister van Financiën te veel tegenstand ontmoet van bewindslieden die het ombuigen beu zijn?

2. Om de indruk van aarzeling te vermijden wordt weer ferme taal gesproken, nu over een plan dat in hoofdlijnen klaar ligt. Een versnelling van de inning van belastingen zal bij de andere bewindslieden op niet veel tegenstand stuiten. Of dat tijdig genoeg mogelijk is om 1979 te „redden” wordt niet besproken. Een versnelde inning betekent overigens wel, op kasbasis, een stijging van de collectieve-lastendruk in 1979. Het betekent ook een verlaging van de ontvangsten in latere jaren, daarmee de problemen van een overschrijding van het tekort opschuivend naar een volgend jaar. Maar dit kabinet wenst geen structureel beeld voor meer jaren te presenteren, dus dat valt niet op. Een temporisering van uitgaven zal bij de nadere invulling wél tegenstand binnen het kabinet ondervinden. Slechts enkele uitgavencategorieën zijn op korte termijn flexibel genoeg om getemporeerd te worden, met name de uitgaven voor materiële consumptie en voor investeringen. Ervan uitgaande dat de woningbouw zal worden gespaard, en Defensie evenzo, zullen enkele departementen o.a. Verkeer en Waterstaat, de last moeten dragen. En dat, terwijl er al belangrijk is bezuinigd op deze uitgavencategorieën.

3. Waarom een plan is opgesteld voor f. 1 mrd. in plaats van voor f. 1,5 mrd. is onduidelijk. Hoopt het kabinet op een nog groter overschot van de fondsen dan de f. 0,8 mrd. waarmee is gerekend? Als het overschot van de fondsen groter zou worden, kan dat eigenlijk alleen door lagere uitkeringen uit het fonds Investeringsrekening. Dat spoort met de verwachting voor 1979 dat het investeringsvolume enige daling te zien zal geven. (Waar een strenge winter al niet goed voor is.) Maar ook zou het kunnen, dat men verwacht dat de premies over 1978 minder snel in definitieve aanslagen worden verwerkt dan tot op heden werd geraamd. Overigens betekent de in het volgende te behandelen belastingtegenvaller dat de voeding van de fondsen ook in 1979 zal tegenvallen.

4. De overschrijding van de 6%-grens schijnt vooral te zijn veroorzaakt door een tegenvaller in de belastingontwikkeling, welke in 1978 ten opzichte van de raming in de *Miljoenennota 1979* f. 1.753 mln. bedroeg, waarvan f. 1.375 mln. ten laste van de rijksbegroting en het restant ten laste van de belastingafdrachten.

In de *Miljoenennota 1979*, waar geen rekening kon worden gehouden met deze nadere tegenvallers, is evenwel bij de herijking van de uitgangspunten van het structurele begrotingsbeleid eerst de bruto basisopbrengst van de belastingen, welke uitgangspunt vormt voor de ruimteberekening, met f. 3,2 mrd. bijgesteld, welk bedrag als extra begrotingsruimte is gepresenteerd. Achteraf is gebleken dat deze f. 3,2 mrd. dus voor f. 1,8 mrd. is tegengevallen. Zou nu opnieuw de bruto basisopbrengst worden berekend, dan zou er f. 1,8 mrd. moeten worden bezuinigd. Vervolgens is de ruimte ook te royaal berekend omdat het structurele accres bij verlaging van de basisopbrengst kleiner wordt, zodat nog eens f. 0,1 mrd. zou moeten worden bezuinigd 7).

5. Blijkens de cijfers voor de afgelopen jaren vallen de tekorten volgens de rekeningcijfers nogal eens mee ten opzichte

3) Zie Kamerstuk 15 505. Deze Voorlopige Rekening is niet alleen vanwege de tegenvaller in de belastingopbrengst interessant. Er wordt ook ingegaan op de overboekingen ex art. 12 van de Comptabiliteitswet; ten opzichte van de raming in de *Miljoenennota 1979* is van deze overboeking in 1978 een uitgavenverlagende werking van f. 1 mrd. uitgegaan.

4) Voortgangsnota, blz. 9.

5) Zie *Miljoenennota 1979*, blz. 31-32.

6) Voortgangsnota, blz. 9.

7) Zie *Miljoenennota 1979*, blz. 96-97. Zie ook mijn commentaar daarop in *ESB*, 25 oktober 1978, blz. 1087.

te van de tekorten volgens de ramingen in het voorjaar. Tabel 1 geeft de ramingen voor de begrotingstekorten (niet de financieringstekorten) van de rijksbegroting (dus exclusief de fondsen).

Tabel 1. De ontwikkeling van het begrotingstekort van de rijksbegroting (ontwerp-begroting = 100)

	Ontwerp-begroting	Voorjaars-nota	Vermoedelijke uitkomsten a)	Rekening b)
1969	100	85	119	92
1970	100	105	130	128
1971	100	84	165	126
1972	100	108	102	46
1973	100	100	105	- 8
1974	100	161	176	130
1975	100	217	211	168
1976	100	108	90	60
1977	100	75	66	45
1978	100	107	109	107

a) Voor de vermoedelijke uitkomsten van het tekort in jaar t is de raming ter zake genomen die wordt gegeven in de Miljoenennota voor het jaar t + 1.

b) Voor 1975 en 1976 voorlopige-rekeningcijfers uit de *Miljoenennota 1979*, voor 1977 vermoedelijk beloop conform *Miljoenennota 1979*, voor 1978 voorlopige rekening conform de Voorlopige Rekening 1978.

Uit deze tabel blijkt dat het tekort in de Voorjaarsnota nogal eens hoger wordt geraamd dan bij de indiening van de ontwerp-begroting. De tekorten volgens de rekeningcijfers vallen in de meeste jaren mee ten opzichte van de tekorten volgens de Voorjaarsnota en in alle afgelopen tien jaren ten opzichte van de tekorten zoals die bij de uitvoering in augustus/september worden geraamd. Ten opzichte van de ontwerp-begroting vallen de definitieve tekorten net zo vaak mee als tegen. Als deze tabel iets leert is het dat de uiteindelijke tekorten ten opzichte van de tussentijdse ramingen mee plegen te vallen, in de eerste plaats door de waarschijnlijke neiging om tegenvallers eerder te signaleren dan meevallers, zodat, in de tweede plaats, bij de uitvoering wellicht te veel tegengas wordt gegeven. Dat in het beleid met dit soort gegevens geen rekening kan worden gehouden, ligt voor de hand. Op voorhand rekening houden met dergelijke ervaringsgegevens zou betekenen dat tijdens de uitvoering de regels voor het stringente begrotingsbeleid 8) soepeler zouden moeten worden toegepast. Dit zou waarschijnlijk leiden tot stijgende tekorten 9).

De uitvoering van Bestek '81

In de ombuigingsvoorstellen op het terrein van de sociale zekerheid en de salarissen van de ambtenaren en de trendvolgers 10) zijn gaten gevallen ter grootte van f. 145 mln. in 1979 oplopend tot f. 375 mln. in 1981 (prijsspeil Bestek '81), althans volgens de Voortgangsnota. Met twee tegenvallers die dreigen, wil het kabinet in deze nota, begrijpelijkerwijs, geen rekening houden. Een eerste potentiële tegenvaller ligt opgesloten in de veronderstelling dat de trendvolgers een zelfde matiging zullen betrachten als de ambtenaren, namelijk een gedifferentieerde matiging van 0,3% oplopend tot 0,7%. De gedifferentieerde matiging betekent, zoals bekend is, op zich zelf ook al een tegenvaller die in de hiervoor genoemde bedragen is opgenomen. De eerste cao's voor de trendvolgers die zijn afgesloten bevatten deze matiging niet. Het kabinet dreigt met een „spoedige totstandkoming van een wettelijke beheersingsmogelijkheid van inkomens in de non-profit-sector“; de kans dat in ieder geval voor 1979 grotere gaten vallen dan waarmee wordt gerekend blijft echter groot. Een tweede potentiële tegenvaller die buiten het beeld is gelaten, is het niet doorgaan van de voorstellen tot matiging van de uitgaven-groei in de volksgezondheidssector. Zelfs als het binnenkort verwachte plan voor kostenbeheersing de voorgestelde omvang van matiging van de uitgavenontwikkeling bevat, is het niet waarschijnlijk dat de in 1979 vallende gaten worden gestopt.

Als „aanvullende maatregelen“ ter opvulling van de geval-

len gaten worden nieuwe maatregelen genoemd welke nog vaag zijn en waarvan mag worden betwijfeld of de gesuggereerde effecten al in 1979 kunnen worden gerealiseerd. Over één maatregel is de nota heel kort: „De afwijkende uitkomst van de matiging van de salarissen van het overheids personeel zal worden opgevangen door aanvullende maatregelen in diezelfde sector...” 11). Zo dat al lukt, kan dat dan nog worden gerealiseerd in 1979?

Het kabinet onderkent zelf dat het verloop van de ombuigingen in de tijd kan afwijken van het uitgestippelde tijdspad en stelt nadere voorstellen voor maatregelen op het gebied van het volumebeleid in het vooruitzicht, die moeten leiden tot beperking van de uitgaven in 1980 en 1981. Waarschijnlijk zal in 1979 het tekort door de gaten die in de ombuigingen zijn gevallen, nog wel oplopen.

De uitvoering van de maatregelen in de sfeer van de rijksbegroting in enge zin schijnt bevredigend te verlopen, gelet op de geringe omvang van de tegenvallers. Onbevredigend is evenwel dat het zicht op de maatregelen in de rijksbegroting in enge zin voor een buitenstaander ontbreekt, omdat geen ander overzicht is gegeven van de ombuigingen die zijn aangebracht dan een overzicht van de uitgavenverlaging per homogene groep. Als dan in de *Voorjaarsnota* nieuwe tegenvallers worden gemeld op de uitvoering, is niet na te gaan of het om een „normale” nieuwe tegenvaller gaat dan wel om een „Bestek”-tegevaller omdat de maatregelen die moeten leiden tot de in *Bestek '81* afgesproken ombuiging niet zijn genomen 12). Ook bij aparte vermelding blijft het probleem aanwezig. Zolang geen compleet totaaloverzicht wordt gegeven, moet het begrotingstoezicht van de Kamer beperkt blijven tot een vergelijking van uitgavencijfers die vaak niet veel zeggen over de onderliggende factoren die de uitgaven bepalen.

Aanvullend beleid

Vervolgens gaat de Voortgangsnota in op de invulling van het gerichte beleid, waarvoor in de *Miljoenennota 1979* een bedrag is uitgetrokken van f. 1.450 mln., waarvan naar raming f. 1.050 mln. ten laste van de begroting 1979 zou komen. In de f. 1.450 mln. is een bedrag opgenomen van f. 620 mln. voor arbeidsmarktmaatregelen. Daarin zit voor 1979 een bedrag van f. 450 mln. voor arbeidsvoorzieningsmaatregelen, welk bedrag wordt opgeteld bij de bedragen die binnen de „structurele begroting” en in het kader van de Structuurnota beschikbaar zijn gesteld. In totaal is voor 1979 f. 672 mln. voor arbeidsvoorzieningsmaatregelen beschikbaar. Maar wat blijkt? „Dit jaar is een aanvang gemaakt met het zgn. taakstellend beleid ten behoeve van de verdeling en aanwending van (structurele en conjuncturele) middelen die voor toepassing van de verschillende arbeidsvoorzieningsmaatregelen ter beschikking staan” 13). Dit taakstellend beleid betreft dan slechts f. 495 mln.

De passage klinkt fraai — nog fraaier wordt het vervolg waar (germanistisch) gesproken wordt over „methodische

8) Voor de formulering van de regels van het stringente begrotingsbeleid welke gelden voor de uitvoering van de begroting, zie *Miljoenennota 1979*, blz. 46-47.

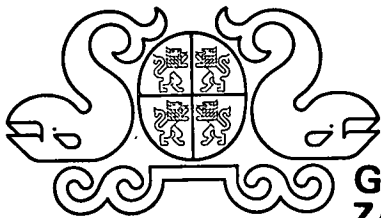
9) In tabel 1 is uitgegaan van de afgelopen 10 jaar. Het is denkbaar dat de hier signaleerde tendensen omslaan, hetgeen het nog minder verantwoord maakt om in het beleid met deze ervaringsgegevens rekening te houden.

10) De Voortgangsnota spreekt over „overdrachtsuitgaven in ruime zin”, hetgeen ronduit slordig is. Worden de salarissen van de bewindslieden en de ambtenaren e.a. gezien als „niet-productieve” uitgaven?

11) Voortgangsnota, blz. 20.

12) Dit ontbreken van een overzicht van de ombuigingen geldt ook voor de 1%-operatie. In de Tweede Kamer is een keer gevraagd om een totaaloverzicht; dat verzoek is niet ingewilligd, omdat het zou gaan om tal van mutaties die zouden zijn opgegaan in de andere mutaties die bij de begrotingsopstelling en -uitvoering optreden.

13) Voortgangsnota, blz. 23-24.

**GEMEENTE
ZAASTAD**

De hoofdafdeling Financieel-ekonomische zaken omvat 44 medewerkers en is onderverdeeld in een vijftal bureau's. Voor het bureau Financiële Research, dat thans nog uit twee medewerkers bestaat, wordt ter uitbreiding van de bezetting gevraagd een

financieel beleids- medewerker (m/v)

Het bureau is belast met financieel onderzoek met name in het kader van de zgn. artikel 12-positie van de gemeente Zaanstad, en het daaruit afleiden en formuleren van een financieel beleid op langere termijn.

Het opstellen van meerjarenbegrotingen en analyses van de gemeenterekeningen behoren eveneens tot de taakopdracht van dit bureau.

De gedachten voor de vervulling van deze functie gaan uit naar een afgestudeerd econoom met een goede redactionele vaardigheid. Enige ervaring in een soortgelijke functie bij een overheidsinstantie strekt tot aanbeveling.

Aanstelling zal geschieden in de rang van hoofdkommiss A, salarisgrenzen van f 3.289,— tot f 4.335,—, met een promotiemogelijkheid naar de rang van hoofdkommiss B, maximum salaris f 4.719,—.

Nadere informatie kan worden ingewonnen bij de chef van de hoofdafdeling F.E.Z., de heer drs. J. van Ark, tel. (075) 55 23 10.

Belangstellenden worden verzocht hun sollicitatiebrief binnen 14 dagen te zenden aan burgemeester en wethouders, postbus 1400, 1500 AK Zaandam, met vermelding van de functie.

beleidsevaluatie" — doch roept wel vragen op. In de eerste plaats, wat houdt de taakstelling in? Als de taakstelling niet verder gaat dan het uitgeven van het genoemde bedrag, is een holle frase geuit. In de tweede plaats worden sinds vele jaren omvangrijke bedragen uitgetrokken voor arbeidsvoorzieningsmaatregelen; is dat dan werkelijk zonder taakstelling ten aanzien van de verdeling en de aanwending gegaan? In de derde plaats, was de taakstelling al niet in de begroting 1978 impliciet wettelijk verplicht ingevolge de Comptabiliteitswet 1976, art. 4, lid 4, waar een prestatiebegroting „waarvoor dit mogelijk en van belang is" wordt voorgeschreven 14)?

Inkomenspolitiek kader

De Voortgangsnota besluit met enkele opmerkingen over het inkomenspolitieke kader en met het beeld van de mutaties in het reëel vrij beschikbare inkomen van enkele inkomenscategorien. Daaruit blijkt dat de doelstelling (in de *Miljoenennota 1979* werd dat niet als doelstelling doch als uitgangspunt gezien) van koopkrachthandhaving tot en met het „modale" inkomensniveau wordt gerealiseerd.

Conclusies

Het trekken van conclusies zonder dat het *Centraal Economisch Plan 1979* en de *Voorjaarsnota 1979* beschikbaar zijn is moeilijk en alleen mogelijk op basis van de summere gegevens uit de Voortgangsnota. De doelstellingen en de uitgangspunten zoals vorig jaar aangekondigd worden vergeleken met de huidige vooruitzichten.

1. Doelstelling I, het terugdringen van de werkloosheid, schijnt niet te worden gerealiseerd.

2. Doelstelling II, het terugdringen van het inflatietempo, schijnt niet te worden gerealiseerd.

3. Doelstelling III, versterking van de produktiestructuur, moet worden ontleed in subdoelstellingen. Subdoelstelling IIIa, verhoging van de volumegroei van de investeringen, schijnt niet te worden gerealiseerd. Subdoelstelling IIIb, terugdringen van de loonkosten per eenheid produkt, schijnt niet te worden gerealiseerd.

4. Uitgangspunt I, stabilisatie van de druk van de collectieve lasten, wordt m.i. niet gerealiseerd 15). De versnelde inning van de belastingen betekent op kasbasis bovendien een extra drukstijging.

5. Uitgangspunt II, beperking van het financieringstekort van de overheid tot 6% van het nationale inkomen, wordt volgens de huidige inzichten van het kabinet niet gerealiseerd.

6. Uitgangspunt III, handhaving van de koopkracht „tot en met het modale inkomensniveau", wordt volgens de huidige inzichten gerealiseerd.

7. Aan de mogelijk dreigende overbesteding wordt voorlopig weinig gedaan; alleen de toeneming van het consumptieve krediet wordt aan banden gelegd.

8. De *Miljoenennota 1980* heeft veel in petto, wellicht bijvoorbeeld het ongedaan maken van genoemd uitgangspunt III (zie ook de uitlatingen van Kamerlid Lubbers onlangs in de pers).

P.B. Boorsma

14) Bij Sociale Zaken wordt de prestatiebegroting toegepast „langs geleidelijke weg". Er zijn vijf proefonderzoeken aangevat. Het is onbegrijpelijk dat de Kamer niet meer druk op de departementen uitoefent om van de wettelijk voorgeschreven prestatiebegroting meer werk te maken. Het is b.v. volstrekt onacceptabel dat Economische Zaken in de Memorie van Toelichting bij de begroting 1979 vermeldt dat „het niet mogelijk is gegevens te verstrekken omtrent prestaties... Dit ten gevolge van het feit dat de hiervoor noodzakelijke personeelsuitbreiding niet kon worden gerealiseerd" (MvT, 1979, blz. 162). (In 1979 is de formatie van de directie Financiën van EZ met 21 man uitgebreid).

15) Zie het in noot 7 geciteerde artikel.

Rekenkamer in de verzorgingsstaat

D. A. P. W. VAN DER ENDE*

Onlangs is weer het jaarverslag van de Algemene Rekenkamer verschenen. De Algemene Rekenkamer toetst overheidsuitgaven op hun doelmatigheid en rechtmatigheid. In het verslag worden de bevindingen van de Rekenkamer gerapporteerd. Onderstaand artikel bevat een bespreking van het verslag. Tevens wordt ingegaan op de plaats en de functie van de Rekenkamer in de verzorgingsstaat. De auteur pleit enerzijds voor uitbreiding van het toezicht van de Rekenkamer tot de woningbouwcorporaties, de casino's, de KLM en de uitvoering van de sociale verzekeringen, anderzijds voor ont koppeling van de doelmatigheids- en de rechtsmatigheidscontrole.

Inleiding

Uit het onlangs verschenen *Verslag Algemene Rekenkamer over 1978* blijkt eens te meer dat de Rekenkamer bij haar werkzaamheden in toenemende mate met een fundamenteel probleem wordt geconfronteerd. Het probleem namelijk dat haar bevoegdheden, de structuur van haar organisatie en haar werkwijze nog zijn afgestemd op de klassieke parlementaire democratie, terwijl wij nu leven in een moderne verzorgingsstaat. Volgens de conceptie van de klassieke parlementaire democratie en de daaraan verbonden gedachten over de rechtsstaat behoorde de overheid haar activiteiten zoveel mogelijk uit te oefenen volgens algemeen geldende regelen en dienden deze algemeen geldende regelen zoveel mogelijk door het wetgevend orgaan, dus met medewerking van het parlement, te worden vastgesteld. De omvang van de publieke sector was betrekkelijk gering en dus overzienbaar. De macht in de staat berustte niet alleen formeel maar ook feitelijk bij regering en parlement.

In de moderne verzorgingsstaat wordt van de overheid verwacht dat zij aan de burgers een minimuminkomen garandeert, dat zij zal zorgen voor de instandhouding van de werkgelegenheid, dat zij mogelijkheden schept voor goed onderwijs, een goede huisvesting en een goede gezondheidsvoorziening en dat zij ook overigens het algemeen welzijn zoveel mogelijk bevordert.

Twee consequenties

De eerste consequentie daarvan is dat de omvang van de publieke sector sterk is toegenomen, dat in verband daarmee ook het ambtelijk apparaat veel groter is geworden en dat, waarschijnlijk in Nederland in nog belangrijker mate dan

elders, zich machtige organisaties van belangengroepen hebben ontwikkeld. Men is gaan spreken van de vierde en de vijfde macht. De invloed van de vierde macht, zijnde een in zich zelf verdeeld agglomeraat, op de vorming van het beleid is waarschijnlijk vooral vertragend. Groter is haar invloed op de uitvoering van het beleid. De vijfde macht is ook verdeeld maar als het erop aankomt weet men elkaar vaak te vinden. Haar invloed op de vorming en de realisatie van het overheidsbeleid is groot. Hoewel zij voor een belangrijk deel met overheids gelden wordt gefinancierd, soms zelfs volledig, voelt zij zich geen agent van de overheid maar streeft zij haar eigen doeleinden na, doeleinden die meestal als verantwoordelijkheden worden aangeduid. Parallel met de opkomst van de vierde en de vijfde macht is de feitelijke invloed van de traditionele staatsorganen, regering en parlement, verminderd.

Een nevengevolg is dat het overheidsgebeuren steeds moeilijker beheersbaar en controleerbaar is geworden. De besluitvorming en ook de uitvoering van de genomen besluiten verlopen in veel gevallen moeizaam en traag. De toegenomen omvang van de overheidsbemoeiing leidt ertoe dat niet altijd de vereiste zorgvuldigheid in acht wordt genomen. De flexibiliteit van de maatschappij neemt af, zij wordt meer rigide. Het jaarverslag van de Rekenkamer geeft hiervan een boeiende illustratie.

Een tweede consequentie van het ontstaan van de moderne verzorgingsstaat — ook die vinden we terug in het Rekenkamerverslag — is dat verschillende oude normen veel van hun gelding verliezen zonder dat er duidelijke, algemeen aanvaarde nieuwe normen voor in de plaats komen. Dit wordt in de hand gewerkt doordat het feitelijke overheidsbeleid, zoals dit door de burgers wordt ervaren, vaak niet beantwoordt aan de bij hen gewekte verwachtingen. Politici beloven nu eenmaal niet alleen datgene wat redelijk is maar altijd iets meer. Dit kan ertoe leiden dat men de overheidsmaatregelen tracht te ontwijken of te ontduiken. Twee woorden die volgens Van Dale ongeveer hetzelfde inhouden maar in het moderne welvaartsjargon een niet te verwaarlozen verschil in betekenis hebben. Een stap verder is het ontstaan van een niet-officieel, als „zwart” aangeduid, economisch circuit. Weer een stap verder is het optreden van kleine minderheden die door intimidatie hun doelstellingen trachten door te zetten.

Problemen voor de Rekenkamer

Bezien wij nu de werkzaamheden van de Algemene Reken-

* De auteur is verbonden aan Twijnstra Gudde NV, management consultants te Deventer.

kamer, zoals die in het jaarverslag zijn weergegeven in het kader van deze ontwikkeling, dan blijkt dat zij, binnen de begrenzing van haar bevoegdheden, op bewonderenswaardige wijze tracht het hoofd te bieden aan de problemen die de moderne verzorgingsstaat ook voor haar met zich brengt. Twee belangrijke onderwerpen, de verhouding tussen Rekenkamer en parlement en de overheidscontrole op particuliere instellingen die financiële steun van de staat ontvangen, zijn besproken in een bijeenkomst van de rekenkamers in de EG-landen. Het zou goed zijn als het resultaat van die besprekingen zou worden opgenomen in algemeen verkrijgbare rapporten.

Hoe belangrijk en nuttig dit internationale overleg ook is, de kans is gering dat onze Rekenkamer daar pasklare oplossingen zal vinden voor de door haar bij haar werk ondervonden problemen. Nederland is de meest geavanceerde verzorgingsstaat geworden. Dat brengt met zich mee dat wij met een

modernisering van het financieel toezicht op de publieke uitgaven ook voorop zullen moeten lopen en dat wij daarvoor dus eigen oplossingen zullen moeten trachten te vinden.

De moeilijke beheersbaarheid en controleerbaarheid van het overheidsbeleid komt men op bijna elke bladzijde van het Rekenkamerverslag tegen. Met de financiële controle en de automatisering gaat het op verschillende plaatsen niet naar wens wegens een tekort aan deskundig personeel. Ergens anders heeft de functionering van de administratieve organisatie functionele gebreken. Weer ergens anders is de organisatie van de administratie onvolkomen — wat uiteraard tot in de finesses wordt toegelicht. Het vermogen om een happening als de vierdaagse afstandsmarsen in goede samenwerking te organiseren schiet te kort, hetgeen het rijk extra geld kost. Over vele zaken wordt al vele jaren tussen het betrokken ministerie en de Rekenkamer gecorrespondeerd. Volkshuisvesting beweert dat het bij de wet aan haar opgedragen

10 de rijksoverheid vraagt

hoofd afdeling wederzijdse bijstand (mnl./vrl.) vac. nr. 9-0988/0936

voor het Kabinet voor Nederlands-Antilliaanse Zaken

Het Kabinet ressorteert rechtstreeks onder de Minister voor Nederlands-Antilliaanse Zaken en is belast met de coördinatie van aangelegenheden de Nederlandse Antillen betreffende en met de ontwikkelingssamenwerking met de Nederlandse Antillen. De afdeling heeft tot taak het formuleren en uitvoeren van het beleid van de ontwikkelings-samenwerking met de Nederlandse Antillen.

Taak: naast leidinggeven aan de medewerkers onderhouden van externe contacten op hoog bestuurlijk en ambtelijk niveau zowel in Nederland als in de Nederlandse Antillen.

Vereist: doctoraal examen economie; ervaring in soortgelijke werkzaamheden.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 7075,- per maand.

afdelingshoofd (mnl./vrl.) vac. nr. 9-0995/0936

voor het Ministerie van Economische Zaken

t.b.v. het Directoraat-Generaal voor Prijzen, Ordening en Regionaal Beleid, Directie Mededinging en Fusies

Tot de taak van de afdeling (3 medewerkers) behoort het opbouwen van een m.b.t. de situatie in Nederlandse bedrijfstakken met het oog op de mededingingsbeleid toegespitste documentatie.

Taak: initiëren en begeleiden van, alsmede leveren van een bijdrage aan het beleidsvoorbereidend onderzoek naar concurrentieverhoudingen op de markt, zoals deze mede worden beïnvloed door mededingingsregelingen (kartels) en door overheersende marktposities (economische machtsposities). E.e.a. met het oog op de concrete toepassing van de Wet Economische Mededinging.

Gevraagd: doctoraal examen economie, b.v.k. gespecialiseerd in de z.g. industrial organisation en in de daarin toegepaste onderzoeksmethoden.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5909,- per maand.

Bovengenoemde salarissen zijn exclusief 8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties, onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1. Corr. adres: Postbus 20013, 2500 EA 's-Gravenhage.

toezicht op de woningbouwcorporaties geen financieel toezicht is en dat controle door een registeraccountant niet nodig is. Dit terwijl die corporaties voor zo'n f. 35 mrd. bij de staat in de schuld staan.

Achterstand is er, onder andere, bij de controle op de uitkeringen aan gewezen mijnwerkers (8 jaar), bij de controle van de jaarrekeningen van universiteiten (3 tot 6 jaar), bij de vaststelling van de uitkeringen uit het gemeentefonds (5 tot 8 jaar) en bij de algemene rekening van het rijk zelf (5 jaar). Iedereen doet zijn best om de achterstand in te halen, en doet dit al vele jaren.

Aan voorbeelden van traag verlopende besluitvorming is geen gebrek. Sommige uitgaven van de begroting 1977 hebben nog niet de daarvoor vereiste wettelijke grondslag. Vóór 1 februari 1973 moest het beheer van de havens van Vlissingen aan het havenschap aldaar worden overgedragen maar het is nog niet gebeurd. Sinds 1972 probeert men de subsidievoorwaarden voor de Vereniging Veilig Verkeer Nederland vast te stellen maar men is er nog niet in geslaagd. Een bonusregeling voor onderwijzers uit 1955, die volgens de minister zelf al in 1972 niet meer nodig was, is tot 1979 blijven bestaan. Een bewindsman schreef in 1976 een brief aan een onder hem ressorterende instelling maar moest anderhalf jaar op antwoord wachten. De bewindsman was ontstemd.

Gebrek aan zorgvuldigheid blijkt b.v. uit het laten oplopen van vorderingen op personeel, in één jaar tijd, van f. 1,5 mln. tot f. 3,5 mln. Een rijksuniversiteit had 15 jaar geleden dringend behoefte aan een bepaald terrein met landhuis, het werd dus gekocht maar er is nog steeds geen definitieve bestemming aan gegeven. Dezelfde universiteit kocht 13 jaar geleden een fort met bijbehorende grond om er gebouwen op te zetten hoewel bekend was dat het om een natuurgebied ging. Spoedig bleek dat er niets gebouwd mocht worden. De waarde van een opgeheven nijverheidsschool werd getaxeerd op f. 350.000. Het bestuur verkocht de school voor f. 600.000, maakte f. 350.000 over aan Onderwijs en voegde het verschil toe aan het eigen vermogen. In 1969 werd, op rijkskosten, begonnen aan de uitgave van een tijdschrift over Vincent van Gogh. Verwacht werd dat het na twee jaar „self-supporting” zou zijn. Toen de belangstelling in Nederland minimaal bleek te zijn zocht men afzet in Amerika. Een man aldaar borg de pakken tijdschriften op in een garage. Huur van de garage voor rekening van CRM. Het tijdschrift heeft acht jaar bestaan. In die tijd zijn er 67.000 exemplaren gedrukt en 1.100 verkocht.

Effectiviteitsonderzoek

Door haar wettelijke bevoegdheden niet te eng te interpreteren besteedt de Rekenkamer de laatste jaren veel aandacht aan de effectiviteit van het gevoerde beleid. Dat is erg belangrijk want de evaluatie van het beleid is vaak, geheel ten onrechte, het stiefkind bij de beleidsvoering. Over de gang van zaken bij Eurocontrol, de internationale organisatie voor luchtverkeersbeveiliging, heeft de Rekenkamer een grondige studie gemaakt. Bij de investeringen in Maastricht en op Schiphol plaatst zij een groot vraagteken. In 1977 heeft de Amerikaanse hoogleraar R. H. Haveman een onderzoek ingesteld naar de effectiviteit van de sociale werkplaatsen. Hij constateerde dat het rijk het geld geeft en de gemeenten de dienst uitmaken. Dit leek hem niet in het financieel belang van het rijk. De Rekenkamer vroeg aan de minister van Sociale Zaken wat hij daarvan dacht. Uit het antwoord krijgt men de indruk dat de minister met veel slagen om de arm de professor gelijk moet geven. Een nieuwe regeling is in het vooruitzicht gesteld.

Kritische opmerkingen maakt de Rekenkamer ook over de vele instellingen en commissies op het gebied van de onderwijsresearch, de onderwijsvernieuwing en de onderwijsbegeleiding, die merendeels onafhankelijk van elkaar opereren.

Zeer belangrijk is ook wat in het verslag wordt opgemerkt over de herstructurering van de lederindustrie, de herstructurering van de wolindustrie, de steunverlening aan een lederfabriek, de steunverlening aan een textielbedrijf en een geleiden verlies op een tweetal gegarandeerde kredieten. Met de steun aan noodlijdende bedrijven zijn grote bedragen gemeoid. Het is een onderwerp waarbij jaarbegroting en meerjarenramingen als beleidsinstrumenten eigenlijk falen. Men kan de steun niet van te voren ramen en als de steun succes heeft is de bate daarvan belangrijker dan het eventuele nadeel van begrotingsoverschrijding. Eveneens van groot belang zijn de beschouwingen over de monumentenzorg en over de ontwikkelingssamenwerking. Vreemd genoeg doet zich bij die twee onderwerpen een overeenkomstig verschijnsel voor. Het rijk subsidieert resp. bekostigt de investeringen, maar als deze eenmaal voltooid zijn is er geen enkele garantie dat er geld is voor de exploitatie. Dat geld voor de exploitatie verstrekt het rijk niet, althans tot nu toe niet. De Rekenkamer heeft de vraag gesteld of het niet verstandig is dat wel te doen en dan wat minder te investeren.

Bij het lezen van de beschouwingen vraagt men zich af of het eigenlijk geen vreemde zaak is dat dergelijke bestuurlijke vraagstukken alleen door de Rekenkamer in de publiciteit worden gebracht en dan nog, behoudens een enkele afzonderlijke publikatie, in een volumineus jaarverslag samen met veel andere zaken waardoor ze weinig aandacht krijgen. Wanneer de Rekenkamer maandelijks zou rapporteren zouden die onderwerpen veel meer aandacht krijgen. In elk geval zou zo'n maandelijks publicatie meer maatschappelijk rendement opleveren dan het hiervoor genoemde tijdschrift over Vincent van Gogh. De Rekenkamer zou het ook eens gedurende acht jaar kunnen proberen.

Vervagende normen

In het begin van dit artikel noemde ik als tweede consequentie van de verzorgingsstaat het vervagen van normen. De kritiek van de Rekenkamer richt zich hier tot het hoogste niveau. Voor „uitgaven voor representatieve doeleinden, voor dienstmaaltijden bewindslieden en afscheids- en jubileumbijeenkomsten” komen thans gebruiken voor die tijdens de klassieke parlementaire democratie niet gebruikelijk waren. 's Lands meest gelezen ochtendblad heeft ervan gemaakt dat het speciaal zou gaan om gedragingen van het kabinet-Den Uyl. Hier wreekt zich het feit dat de Rekenkamer al niet veel eerder de aandacht op deze zaken heeft vestigd.

Vreemd is het dat volgens de Rekenkamer kosten waaraan volgens haar opvatting een zakelijk karakter ontbreekt zeer wel kunnen worden beschouwd als liggend in de sfeer der verwerving. Aftrekposten zijn een typisch verschijnsel van de verzorgingsstaat, in die zin dat zij de overheid in staat stellen een sterk progressieve inkomstenbelasting in te voeren zonder dat de mensen met hoge inkomens al te veel behoeven te betalen. De zienswijze van de Rekenkamer houdt het gevaar in dat men de geheimzinnige forfaitaire aftrek, waarvan de Rekenkamer melding maakt, gaat verhogen. Laat men dan maar liever declareren. Ook doet het wat eigenaardig aan dat de Rekenkamer het zakelijk karakter van een gedeclareerde maaltijd meent te kunnen toetsen aan de vermelding van de namen van mensen die daarbij aanwezig waren. Een kostbaar souper van staatssecretaris Nootboom en zijn echtgenote met Sophia Loren en haar echtgenoot zou de bewindsman mogelijk waardevolle informatie kunnen verschaffen over de wijze waarop de internationale jet set de nationale belastingadministraties een loer weet te draaien. Behalve de namen van de deelnemers aan de maaltijd ware het daarom beter om ook — tenzij dit zonder meer duidelijk is — de reden te vermelden waarom de kosten werden gedeclareerd.

Ook de normen van het bedrijfsleven ontsnappen niet aan de aandacht van de Rekenkamer. Zij kan niet aan de indruk

ontkomen „dat sommige ondernemers erop uit zijn de winst zoveel mogelijk te elimineren door het opvoeren van onkosten die in de privé-sfeer thuisshoren”. Elders in het verslag lezen we nog over een bedrijf waar „onder druk van de directeur van de onderneming met balanscijfers was gemanipuleerd”. De registeraccountant had de balans rustig ondertekend. De directeur, en de accountant zullen moeilijk kunnen begrijpen waarom de meeste mensen de Rekenkamer, die een en ander heeft ontdekt, zo'n sympathieke instelling vinden. Veranderende normen vindt men ten slotte ook bij de KLM. Uit het aangehaalde betoog van de staatssecretaris krijgt men de indruk, dat weliswaar via de IATA afspraken zijn gemaakt over de tarieven, maar dat er daarnaast een stilzwijgende overeenkomst is om zich niet altijd aan de afgesproken tarieven te houden. Ook aan die laatste overeenkomst kan Nederland zich volgens de staatssecretaris niet onttrekken.

In het verlegde van de vervagende normen ligt het niet-officiële of zwarte circuit. Dat wordt in het jaarverslag niet genoemd maar wel wordt melding gemaakt van casino's. Deze instellingen voorzien in een behoefte omdat zij de burgers in de gelegenheid stellen hun zwart geld wit te maken. De winst van de casino's moet aan de staat worden afgedragen. Een goede zaak, maar wel is het dan nodig er extra op te letten dat, naar goed koopmansgebruik, de kosten zo laag mogelijk worden gehouden en de baten zoveel mogelijk worden opgevoerd. Begrijpelijk dat de Rekenkamer deze bedrijven graag onder haar toezicht wil brengen.

Intimidatie

Het Rekenkamerverslag vermeldt ook een voorbeeld van intimidatie door een minderheid. De kennisgevingen van de gewestelijke arbeidsbureaus aan bedrijfsverenigingen en gemeenten in geval van misbruik, oneigenlijk gebruik of ander handelen tegen de voorschriften door werkloze werknemers blijven soms achterwege na bedreiging van de ambtenaar met geweld door de belanghebbenden.

Dat de Rekenkamer hiervan melding maakt is niet alleen in het belang van de overheidskassen — dat is nog niet het belangrijkste — maar ook, en vooral, in het belang van de ambtenaren en van de overgrote meerderheid van bonafide werklozen. De ambtenaren hebben er recht op dat hun veiligheid wordt beschermd en de bonafide werklozen hebben er recht op dat hun goede naam niet in opspraak komt. Het is de taak van de overheid hiervoor te zorgen. Die taak wordt moeilijker naarmate het kwaad zich uitbreidt. De relativerende reactie van minister Albeda, die erop neer komt dat daadwerkelijk agressief optreden niet veel voorkomt en dat de dreigende woorden slechts in een minderheid der gevallen tot daden leiden, lijkt mij geen motief voor de overheid om de zaak voorshands maar eens aan te zien.

Uitbouw van de Rekenkamer

Tot zover de inhoud van het verslag. Thans een enkel woord over wat er niet in staat. We missen een beschouwing over de betekenis van de vijfde macht voor de besteding van 's rijks gelden. Op zich zelf is dat begrijpelijk. De Rekenkamer heeft maar weinig feitelijke controlemogelijkheden over het beheer van die instellingen. Het lijkt wat voorbarig om te veronderstellen dat die mogelijkheden ook niet nodig zijn omdat de van het rijk ontvangen subsidiegelden overal voorbeeldig worden beheerd.

Dit brengt mij tot de regeling van de bevoegdheden van de Rekenkamer in het algemeen. Deze zijn vervat in de vrij recente Comptabiliteitswet van 8 december 1976. De voorbereiding van die wet heeft twintig jaar geduurd. De grondslagen zijn gelegd door een commissie die van 1956 tot 1960 werkzaam is geweest. In die tijd bestond het woord verzorgingsstaat nog niet. Achteraf bezien waren er natuurlijk ook

toen al factoren werkzaam die tot het ontstaan van de verzorgingsstaat hebben geleid, maar de ontwikkeling, zoals die daarna heeft plaatsgehad, was toen nog niet te voorzien. De grote stimulansen daartoe zijn pas in de jaren zestig gekomen. De literatuur erover dateert voor het grootste deel van nog latere datum.

Wanneer de bevoegdheden van de Rekenkamer thans geregeld zouden moeten worden ware zeker te overwegen deze belangrijk uit te breiden. Haar bevoegdheden ten opzichte van een bedrijf als de KLM moeten in het licht van het recente verleden als volstrekt onvoldoende worden beschouwd. Bedrijven als casino's zouden zonder meer onder het toezicht van de Rekenkamer moeten vallen. In het jaarverslag wordt bepleit de controle op de woningbouwcorporaties voortaan door een register-accountant te doen geschieden. Vergeleken met de bestaande situatie stellig een verbetering maar nog beter zou zijn een publiekrechtelijke rekenkamercontrole. Hetzelfde geldt eigenlijk voor de gehele vijfde macht. Wat het sociale-verzekeringstelsel betreft is er al enige jaren geleden voor gepleit, in een door de Tweede Kamer aangenomen motie, de controle daarvan aan de Rekenkamer op te dragen of althans aan een daarmee te vergelijken instelling.

Ook zal moeten worden overwogen of het wel wenselijk is de doelmatigheidscontrole te blijven koppelen aan de rechtmatigheidscontrole. In een brochure van de Rekenkamer wordt gesteld dat de combinatie van rechtmatigheidscontrole en doelmatigheidscontrole het werk bij de Rekenkamer aantrekkelijk maakt. Het lijkt mij niet de meest geloofwaardige zin uit dit overigens zeer lezenswaardige en stijlvol uitgegeven geschrift. Voor de beleidscontrole zijn andere eigenschappen nodig dan voor de boekhoudkundige rechtmatigheidscontrole — althans voor het basiswerk daarvan — en al die eigenschappen worden maar zelden bij één persoon aangetroffen.

Wanneer men dit alles overziet is het gevaar duidelijk dat de Rekenkamer door de uitbreiding van haar opdracht met genoemde bevoegdheden, nog gepaard gaande met een intensivering van haar controle, zal uitgroeien tot een grote bureaucratie, met het risico om zelf ten onder te gaan aan de euvels die zij moet bestrijden. Om dit te voorkomen zullen er meer rekenkamers moeten komen of een stelsel met een centrale rekenkamer en sub-rekenkamers. Uiteraard zal dit stelsel langs lijnen van geleidelijkheid moeten worden opgebouwd.

Geen nostalgie

In het voorgaande zijn een aantal wellicht wat minder vriendelijk overkomende opmerkingen gemaakt over de verzorgingsstaat. Wie daarachter nostalgie zoekt naar de klasieke parlementaire democratie vergist zich. Daarbij vergeleken is de verzorgingsstaat een enorme stap voorwaarts. Een stap voorwaarts zoals waarschijnlijk nog niet eerder in de geschiedenis is voorgekomen. Dat is een reden te meer om bijzonder waakzaam te zijn voor de gevaren die het voortbestaan van de moderne samenleving bedreigen. Uitbouw van de onafhankelijke controle-instelling die wij in de Algemene Rekenkamer hebben in de zin van aanpassing van haar organisatiestructuur, haar bevoegdheden en haar werkwijzen aan de behoeften van deze tijd, zal een belangrijke factor zijn om die bedreigingen af te wenden.

D. A. P. W. van der Ende

ESB: omdat de economie verder gaat...

De woningmarkt

C. P. A. BAKKER

In het artikel „De woningmarkt blijft instabiel” van Drs. L. van der Geest in *ESB* van 28 februari 1979 komt o.m. de volgende uitspraak voor: „Nog steeds worden er vrijwel uitsluitend grote eengezinswoningen met vijf, zes kamers gebouwd, terwijl in de behoefte aan woonruimte voor alleenstaanden of tweepersoonshuishoudens niet of nauwelijks wordt voorzien”. Naar aanleiding hiervan merk ik op, dat het eerste gedeelte van deze uitspraak feitelijk onjuist is. Als ik de keuken in een huis als een kamer opvat (men spreekt in de volkshuisvesting doorgaans niet van kamers doch van vertrekken!) dan leert het *Statistisch Zakboek 1978*, blz. 63 ons dat het percentage voltooide woningen met 5 of meer vertrekken in 1965 nog 84 was, doch in 1975 al tot 63 was gezakt. Het percentage woningen met 4 of minder vertrekken verdubbelde in die periode. Het percentage eengezinshuizen schommelt al een jaar of vier rond de 80 en heeft de neiging iets toe te nemen. In de eerste 8 maanden van 1978 was dit 83. Onder het aantal woningen met 5 of meer vertrekken wordt het grootste deel in beslag genomen door woningen met 5 vertrekken, d.w.z. met één woonkamer, een keuken en drie slaapvertrekken. Die woning is precies pas voor een gezin met twee kinderen. Die woning is ook in trek bij gezinnen met één kind, waarbij men de behoefte heeft aan een logeerkamer of hobbyruimte.

Het hoge percentage eengezinshuizen van de laatste jaren is een volkomen natuurlijke reactie op de bouwpolitiek van de eerste twintig jaar na de oorlog toen vooral veel kleine woningen in meergezinshuizen werden gebouwd, waarin de slaapkamers dikwijls van minimale omvang waren, in het bijzonder die voor de kinderen waarin doorgaans niet veel meer ruimte was dan voor een bed, een kast en een stoel. De gemiddelde woonoppervlakte van alle huizen was toen minder dan 60 m², terwijl ongeveer de helft werd gebouwd in de vorm van meergezinshuizen.

Nog steeds wonen in ons land enige honderdduizenden huishoudens in te kleine woningen, waarin de kinderen geen mogelijkheden hebben tot ont-plooiing.

Het tweede gedeelte van de hierboven

aangehaalde zin suggereert, dat er *meer* gebouwd moet worden voor de behoefte van alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens. Die opvatting is m.i. onjuist. Er moet wèl *meer* gebouwd worden, doch in het bijzonder voor de gezinnen, die nog steeds te klein gehuisvest zijn. Door dat te doen komen ruim voldoende kleine woningen vrij voor alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens. Het door elkaar bouwen in één complex van grote en kleine woningen, zoals nu gelukkig reeds op grote schaal gebeurt, is de beste oplossing voor het bouwen gericht op de behoefte. De voorziening in de behoeften van alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens is minder een kwestie van bouwen dan van toewijzing van hetgeen door bouw van nieuwe en leegkomen van bestaande woningen beschikbaar komt.

C. P. A. Bakker

Naschrift

Mijn argument was dat in het woningbouwbeleid te weinig rekening wordt gehouden met de veranderingen die zich in de demografische structuur en de gezinssamenstelling in Nederland voltrekken. Het aantal alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens is in de afgelopen jaren sterk toegenomen en het valt te verwachten dat deze trend zich zal doorzetten. Het beschikbaar komen van woningen voor deze groepen heeft daarmee bij lange na geen gelijke tred gehouden waardoor de woningnood onder hen bijzonder hoog is geworden. De situatie dreigt nog te verslechteren omdat de genoemde groepen in het huidige woningbouwbeleid stiefmoederlijk worden behandeld.

In zijn Memorie van Toelichting op de begroting van 1978 erkent de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening dat een „kwantitatieve en kwalitatieve achterstand in de huisvesting van alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens (is) ontstaan”. Tevens is hij van mening dat de zorg voor de huisvesting van deze groepen een geïntegreerde benadering in het totale volks-

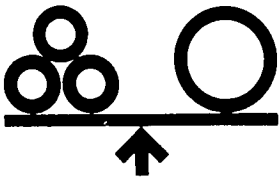
huisvestingsbeleid behoeft. In zijn brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer van 19 januari jl. merkt staatssecretaris Brokx op „dat de vraag naar woonruimte van één- en tweepersoonshuishoudens als nevenschikkend en gelijkwaardig geldt aan de vraag naar woonruimte van andere groepen”. Zoals gezegd resulteren deze woorden niet in daden. Daarbij valt zowel te denken aan nieuwbouw, verbouw als woonruimteverdeling.

In 1977 werden in de nieuwbouw 2.100 wooneenheden (speciaal bedoeld voor alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens) gerealiseerd; in de vernieuwbouw kwamen 500 wooneenheden tot stand. Het programma voor 1978 bevatte 3.400 eenheden zowel in de nieuwbouw als in de vernieuwbouw. Tot 1983 lopen deze aantallen op tot 7.000 eenheden voor beide sectoren. Tot dusver is de ervaring dat de bouwprogramma's voor de betreffende woningen op geen stukken na gehaald worden. Hoezeer de bovengenoemde aantallen moeten worden beschouwd als een druppel op een gloeiende plaat, wordt duidelijk wanneer daartegenover de behoefte aan woonruimte voor de betreffende groepen wordt geplaatst. Uit een onderzoek van het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening in een groot aantal gemeenten komt naar voren dat binnen twee jaar 210.000 woningen nodig zijn voor personen die thans niet zelfstandig wonend zijn, maar zich alleen of met tweeën zelfstandig willen vestigen. Het Ministerie raamt dat deze vraag die boven de markt hangt, zal resulteren in een tekort van 50.000 kleine woningen.

De heer Bakker ziet weinig problemen. Als er maar meer gebouwd wordt voor klein gehuisveste gezinnen „komen ruim voldoende kleine woningen vrij voor alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens”. Doorstroming en toewijzing brengen de oplossing. De praktijk blijkt heel wat weerbarstiger. In de al eerder genoemde Memorie wordt over de verbetering van de huisvesting van de betreffende groepen opgemerkt: „Behoudens enkele uitzonderingen voelen gemeenten, toegelaten instellingen en investeerders zich weinig betrokken bij dit streven. De prioriteit voor gezinshuisvesting is nu eenmaal ideologisch en organisatorisch diep geworteld”.

Als er nauwelijks nieuwbouw of vernieuwbouw plaatsvindt voor deze speciale groepen, zal er ook niet veel kunnen worden toegewezen. De woningvoorraad zal immers nog jaren tekorten blijven vertonen. Deze dreigen zich te gaan concentreren bij de groep alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens. Voldoende kapitaalcrachten onder hen kunnen zich een grotere woning permitteren, maar een steeds groeiend aantal zal niet aan bod komen.

L. van der Geest

De betalingsbalans in het rood

DRS. B. KRAMER*

Inleiding

Het meest opmerkelijke verschijnsel dat zich in de afgelopen periode m.b.t. de Nederlandse economie heeft voorgedaan, is het ontstaan van een tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans. Zeer waarschijnlijk is hiermee een einde gekomen aan de periode waarin, ondanks een voortdurende verslechtering van de binnenlandse economische situatie, positieve opbrengsten uit de lopende transacties met het buitenland ontstonden. Dit laatste was — zoals bekend — geheel en al te danken aan de bijdrage van het aardgas. Deze bijdrage, die op grond van exportopbrengsten en invoersubstitutie over 1978 op ca. f. 15,5 mrd. kan worden becijferd, bleek uiteindelijk echter niet opgewassen tegen de gevolgen van de geleidelijke achteruitgang van de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven.

Uit oogpunt van beleid is hiermede een nieuwe situatie ontstaan. Kondens regering en monetaire autoriteiten in de afgelopen periode met een zekere zelfsprekendheid uitgaan van een sterke externe positie, in komende jaren zal het streven naar herstel hiervan uitdrukkelijk onderdeel van het beleid dienen te zijn. Immers, het blijven bestaan van tekortsituaties zou op den duur onvermijdelijk leiden tot een neerwaartse aanpassing van de wisselkoers. Dit zou tot gevolg hebben dat er vanuit het buitenland nieuwe impulsen ontstaan op de inflatoire ontwikkeling. Het behoeft weinig betoog dat een dergelijke gang van zaken in de Nederlandse situatie, waarin het prijs- en kostenniveau internationaal gezien reeds zeer hoog ligt, met alle kracht dient te worden vermeden.

In het onderstaande zal worden ingegaan op de factoren die een rol hebben gespeeld bij de omslag van het saldo op de lopende rekening, waarbij tevens, met het oog op de ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan in het kapitaalverkeer, enkele monetaire aspecten zullen worden besproken.

Goederenverkeer

Uit onderstaande tabel blijkt dat ruim

drie kwart van de totale achteruitgang in de afgelopen twee jaar kan worden toegeschreven aan het goederenverkeer. Voor 1978 alleen was dit ca. f. 2,2 mrd. De oorzaken zijn overwegend van structurele aard. Enerzijds is van belang het terreinverlies op buitenlandse markten, anderzijds het feit dat Nederlandse producenten in toenemende mate van de binnenlandse markt worden verdrongen. Het achterblijven van de groei van de goederenuitvoer bij die van de herwogen wereldhandel heeft alleen al over 1977 en 1978 een verlies in het marktaandeel opgeleverd van 8%. Voor de betalingsbalans betekende dit een achteruitgang van ruim f. 5 mrd. De teruggang op de thuismarkten is vooral de afgelopen jaren, onder invloed van de krachtig toegenomen binnenlandse bestedingen aan het licht gekomen.

Tabel. Lopende rekening op transactiebasis (in f. mrd.)

	1976	1977	1978
Goederenverkeer	4.016	-1.414	-3.604
Onzichtbaar verkeer	3.503	2.857	1.165
	7.519	1.443	-2.439

Bron: Ministerie van Financiën.

Een toenemend deel van de binnenlandse vraag, met name in de consumptieve sfeer, richt zich op het buitenland. Het CPB heeft berekend dat ca. 55% van de toename van de consumptieve bestedingen wordt ingevoerd, hetzij in de vorm van goederen en diensten, hetzij in de vorm van grondstoffen ter vervaardiging van consumptiegoederen in eigen land. In de afgelopen jaren nam de invoer van consumptiegoederen gemiddeld met ca. 8% in volume toe, bij een groeitempo van de particuliere consumptie dat ongeveer de helft hiervan bedroeg. Het is met name hier, hoewel ook bij de productie van investeringsgoederen, dat de relatief zwakke structuur van het Nederlands productiepakket zich manifesteert.

Naast de structurele ontwikkelingen hebben in 1978 eveneens enkele incidentele omstandigheden, met name in het goederenverkeer, bijgedragen aan de verslechtering van de lopende rekening.

Zo steeg de invoer vrij sterk als gevolg van de opbouw van voorraadposities. Anticipatie-effecten m.b.t. de olieprijsverhoging, alsmede verwachtingen ten aanzien van prijsstijgingen van andere grondstoffen hebben hierbij een rol gespeeld. Bij de uitvoer kan worden gewezen op het tijdelijk inzakken van de aardgasverkopen.

De verwachtingen voor het lopende jaar vertonen wat de buitenlandse handel betreft een enigszins ander beeld dan in 1978. De uitvoer kan profiteren van de conjuncturele opleving, die zich in West-Europa en vooral in de West-Duitse economie voordoet, zij het dat er onzekerheid bestaat over de mate waarin hiervan kan worden geprofiteerd, gezien bijvoorbeeld de nog grote overcapaciteiten die ook in deze landen bestaan in voor onze uitvoer belangrijke sectoren. De invoergroei zal wellicht wat afnemen als gevolg van het afzwakende tempo der binnenlandse bestedingen. Een tegenkracht in dit verband wordt gevormd door de prijsverhogingen van de aardolie. De indexatie van de gasprijzen zal hiervoor dit jaar slechts weinig compensatie kunnen bieden, gezien de vertragingstermijn van bijna één jaar, die hierbij optreedt.

Onzichtbaar verkeer

De achteruitgang in het onzichtbaar verkeer was in 1978 eveneens aanzienlijk (f. 1,2 mrd.). Aanvankelijk werd verwacht dat deze daling veel hoger zou uitvallen, maar vooral vanwege grote ontvangsten uit het transitoverkeer leverde het laatste kwartaal een belangrijk overschot op. Een groot tekort (ca. f. 1,5 mrd.) ontstond vanwege de explosieve stijging van onze toeristische bestedingen in het buitenland, die gepaard ging met een teruglopende belangstelling van buitenlanders voor een bezoek aan ons land. Bij het saldo vervoerzette de structurele verslechtering zich eveneens voort. Een sector van de dienstenbalans, waar zich vooral het afge-

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de Amro Bank. Het artikel is geschreven à titre personnel.

lopen jaar een duidelijke verbetering heeft afgetekend is de post technische dienstverlening en uitvoering van werken in het buitenland. Deze ontwikkeling kan vooral worden toegeschreven aan de hausse in aanbestedingen van grote infrastructurele werken, die zich enkele jaren geleden heeft voorgedaan. Verwacht wordt echter dat dit een tijdelijke zaak zal zijn, gezien de temporisering die een aantal landen uit hoofde van financiële problemen in de aanbestedingen van nieuwe werken heeft aangebracht.

Niet onbelangrijk ten slotte was de omslag in het saldo primaire inkomens (f. 0,7 mrd.). De verslechtering werd met name veroorzaakt door de sterk toegenomen winstovermakingen van in ons land gevestigde dochterbedrijven naar hun buitenlandse moeders en omgekeerd door geringere ontvangsten van Nederlandse bedrijven uit buitenlandse deelnemingen en dochterbedrijven. Wellicht kan hier een zekere indicatie aan worden ontleend voor een relatieve voorkeur voor het investeren in het buitenland. Eveneens van belang in dit verband waren de sterk toegenomen rente- en dividendbetalingen aan het buitenland. Dit laatste is een uitvloeisel van de grote belangstelling die er de afgelopen jaren van buitenlandse zijde voor guldenbeleggingen is geweest. De afname van het saldo inkomensoverdrachten, die over de eerste drie kwartalen eveneens ca. f. 0,7 mrd. bedroeg, viel, over het gehele jaar gezien, mee vanwege hoge ontvangsten van de EG in het laatste kwartaal.

Hoewel de verwachtingen met betrekking tot het onzichtbaar verkeer voor het lopende jaar niet erg optimistisch zijn, ligt het net als bij het goederenverkeer een doorzettende achteruitgang, in de mate waarin dit vorig jaar het geval was, niet in de lijn der verwachting. Veel zal hierbij afhangen van de ontwikkelingen die

zich bij het reisverkeer voordoen. Mogelijk zal de afnemende groei van de vrij beschikbare inkomens beperkingen gaan opleggen. Bij het vervoer kan enige verbetering ontstaan in samenhang met een toename in het goederenverkeer.

Kapitaalverkeer

Naast de gang van zaken in het lopend verkeer zijn, vooral uit monetair oogpunt, de ontwikkelingen t.a.v. het kapitaalverkeer van belang. Over het afgelopen jaar ontstond voor het geregistreerde kapitaalverkeer der niet-monetaire sectoren een afvloeiing van f. 2,3 mrd. Dit is iets minder dan in 1977, toen er een tekort van f. 3,1 mrd. ontstond. De oorzaak van deze wat lagere kapitaaluitvoer ligt vooral in de sfeer van het kort kapitaal waar, als gevolg van een vermindering van de rekening-courant-vorderingen op het buitenland een positief saldo van f. 0,6 mrd. ontstond.

In het lange particuliere kapitaalverkeer was de afvloeiing per saldo f. 0,7 mrd. groter dan in 1977. Verschillende oorzaken lagen hieraan ten grondslag. In de eerste plaats had de afgenomen belangstelling in het buitenland voor beleggingen in guldenobligaties een geringere kapitaalimport tot gevolg. Daarnaast was er sprake van een forse stijging in de afvloeiing van middelen als gevolg van de toegenomen aankopen van onroerend goed in het buitenland door ingezetenen. Compensatie ontstond ook in het lang-kapitaalverkeer door opname van bankkredieten in het buitenland, waarmee het bedrijfsleven buitenlandse investeringen financierde. Eveneens kan in dit verband de wat grotere toevloeiing van middelen uit hoofde van enige toename in de buitenlandse investeringen in ons land worden vermeld.

Monetaire aspecten

Overzien we de ontwikkelingen die zich bij het lopend en het kapitaalverkeer hebben voorgedaan, dan blijkt de totale liquiditeitsafvloeiing, voor zover het de niet-monetaire sectoren betreft, over geheel 1978 niet minder dan f. 4,6 mrd. te hebben bedragen. Ten opzichte van 1977 impliceert dit een toename van ca. f. 3 mrd. Aangezien in de monetaire analyse van De Nederlandse Bank liquiditeitsafvloeiing naar het buitenland in principe gelijk gesteld wordt aan liquiditeitsvernietiging had dit tot gevolg dat er uit dien hoofde een flinke neerwaartse druk uitging op de liquiditeitsquote. Deze liep, ondanks de niet geringe binnenlandse creatie van liquiditeiten door de overheid en het bankwezen, derhalve met ca. 1 procentpunt terug.

Voor de binnenlandse liquiditeitsverhoudingen is het daarnaast van belang op welke wijze de afvloeiing der middelen wordt gefinancierd. Afgezien van lenen in het buitenland kan dit geschieden door enerzijds intoring op de officiële reserves en daarnaast door een afname van de netto vorderingen van het bankwezen op het buitenland. In 1978 werd van beide mogelijkheden gebruik gemaakt voor bedragen van resp. ca. f. 2,0 en ca. f. 2,7 mrd. Met het oog op de weinig hoopgevende vooruitzichten die er, ondanks enige conjuncturele verbetering, voor de komende jaren voor de gehele betalingsbalans bestaan, is het van groot belang op welke wijze dit in de toekomst zal gaan gebeuren. Interen op de officiële reserves heeft als voornaamste bezwaar dat hiervan een verkrappende invloed uitgaat op de geldmarkt, terwijl de omvang van het netto buitenlands actief, onder de huidige regelingen, bij lange na niet voldoende is.

B. Kramer

ESB

Mededelingen

Vierde Onderwijs sociologische Conferentie

Onder auspiciën van de Stuurgroep Onderwijs sociologie organiseert SISWO op maandag 11 en dinsdag 12 juni 1979 de vierde Onderwijs sociologische Conferentie in het Conferentiecentrum Woudschoten te Zeist over de relatie onderwijs kwalificatie-arbeidsmarkt.

De deelnemersprijs, inclusief informatiemateriaal vóór en na de conferentie, bedraagt f. 180. Voor studenten komt de prijs op f. 100. Bij het secretariaat van de voorbereidingscommissie kan een folder met verdere gegevens en een inschrijvingsformulier worden aangevraagd.

De inschrijving sluit op 1 mei. Adres secretariaat: Gerbert Beekenkamp, SISWO, Oude Zijds Achterburgwal 128, 1012 DT Amsterdam, tel.: (020) 24 00 75.

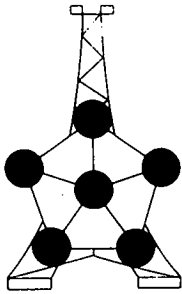
Postacademische cursus Voorschriften bestemmingsplannen

De afdeling Bestuurskunde van de Technische Hogeschool Twente en het Instituut voor Staats- en Administratief Recht van de Rijksuniversiteit Utrecht organiseren een gezamenlijke cursus „voorschriften bestemmingsplannen”. De volgende onderwerpen zullen worden behandeld: Organisatie juridische inbreng in het planproces; Systematiek planvoorschriften en wetgevingstechniek; Samenhang plankaart, planvoor-

schriften en plantoelichting; Privaatrechtelijke regeling van de gemeentelijke ruimtelijke ordening; Uitwerkings- en wijzigingsplannen, vrijstellingsbevoegdheid.

Data: 2, 9, 16, 23, 30 mei en 6 juni. Plaats: Enschede (campus TH) of Utrecht (Jaarbeurscongrescentrum). De kosten van deelneming bedragen f. 250. Inlichtingen en aanmelding: Postacademisch Onderwijs in de Ruimtelijke Planning en Planologie, Van Speijkstraat 25, 2518 EV 's-Gravenhage, tel.: (070) 46 96 52.

**Bijbenen en bijblijven,
ESB maakt het mogelijk.**

Energiebeleid en risico

DRS. P.J.B. WASSER*

Inleiding

„Verlamming van de besluitvorming is de slechtste dienst die de Nederlandse energievoorziening kan worden bewezen”, is de conclusie van Drs. W.H.J. Tieleman in de vorige Energiekroniek. „Het is niet verantwoord kernenergie af te schrijven. Deze bron is zo superieur aan alle alternatieven als het gaat om het milieu en de uitputting van brandstoffen en grondstoffen dat je haar niet mag afsluiten”, zegt de fractievoorzitter van het CDA in de Tweede Kamer, Drs. R.F.M. Lubbers in een recent interview in *NRC Handelsblad*. En toch zijn wij al sedert 16 maart 1972 „maatschappelijk aan het discussiëren” en komen wij maar niet tot een besluit om geleidelijk aan ook in Nederland wat meer gebruik te gaan maken van uranium voor de elektriciteitsproductie.

Het is nu zover dat de maatschappelijke discussie zal worden afgesloten met een landelijke manifestatie die twee tot drie jaar zal duren en die de „brede maatschappelijke discussie” wordt genoemd. Wellicht betekent die afsluiting ook het einde van een tijdperk, waarin wij ons bewust zijn geworden van het feit dat het leven niet zonder risico's is en waarin we vooral geleerd hebben risico's zoveel mogelijk te kwantificeren en tegen elkaar af te wegen.

Er bestaat geen samenleving zonder risico's. In toenemende mate zijn wij ons bewust geworden van de risico's die ons samenleven met zich brengt. Dat komt niet zozeer omdat wij meer weten door de versnelde toename van onze kennis en door de mogelijkheden voor velen om daar toegang tot te krijgen. Het is ook niet de schaal van de rampen die ons risico-bewustzijn heeft verhoogd. Immers, de 582 doden die vielen toen twee Jumbo's botsten op Tenerife zijn er aanzienlijk minder dan de twintig miljoen

mensen die in lang vervlogen tijden in een paar jaar het slachtoffer werden van de pest. Het risico-bewustzijn is vooral verhoogd omdat radio en televisie ons veel meer informatie geven dan waarover mensen vroeger beschikten. De massamedia geven die informatie bovendien met een snelheid die ons in staat stelt minuten na een ramp daarvan kennis te nemen, breed uitgemeten, voorzien van commentaar, juist en onjuist, rijp en groen.

Door de toename van onze kennis hebben wij risico's kunnen elimineren: de kindersterfte b.v. is geweldig afgenomen. Aan de andere kant ontstaan door de ontwikkeling van wetenschap en techniek nieuwe, reële en vermeende, risico's. Naarmate wij in staat zijn om risico's nauwkeuriger vast te stellen wordt ons inzicht in mogelijke risico's groter. Het is van belang de risico's te kwantificeren om in staat te zijn risico's te vergelijken om te beoordelen of een risico acceptabel is of niet. Daarbij moeten wel de kosten voor de samenleving om een risico te beperken tot wat een acceptabel niveau wordt genoemd in ogenschouw worden genomen.

Geen energie zonder risico's

De produktie van energie, op welke wijze ook, brengt risico's met zich. In de publiciteit wordt dat meestal over het hoofd gezien als we tenminste kijken naar de grote aandacht die wordt besteed aan de betrekkelijk geringe risico's die de toepassing van kernenergie met zich brengt. Recentelijk heeft Dr. H. Inhaber van de Canadese Atomic Energy Control Board een studie gepubliceerd waarin hij de risico's van de verschillende wijzen van energieproductie met elkaar vergelijkt. Hij heeft de risico's die ontstaan bij alle activiteiten

die nodig zijn om een bepaalde hoeveelheid energie te produceren bekeken: het verkrijgen van ijzer, koper en zand, het omzetten daarvan in staal, pijpen en glas, het transport dat daarvoor nodig is, het bouwen van de installaties en het verkrijgen en bewerken van de energiedragers die voor het bedrijven van de installaties nodig zijn. Er is bovendien rekening gehouden met de afvalprodukten die bij de verschillende processen vrijkomen en met de verwerking ervan. Het resultaat van deze risico-vergelijking voor de belangrijkste methoden van energieproductie is gegeven in tabel 1.

Tabel 1. Geschatte aantallen doden per jaar wanneer de hoeveelheid elektriciteit die Nederland in 2000 nodig heeft gemaakt zou worden uit verschillende bronnen

Kolen	50 - 1.600
Olie	20 - 1.400
Wind	230 - 700
Zon (voor ruimteverwarming)	90 - 100
Uranium	2,5 - 15
Aardgas	1 - 4

Bij deze uitkomsten moet worden bedacht dat in Nederland in totaal een hoeveelheid energie nodig is die vier tot vijf maal groter is dan de hoeveelheid die nodig is voor de elektriciteitsproductie. Bovendien moet eens te meer betreurd worden dat het aandeel van het aardgas in onze energievoorziening afneemt.

Risico's afwegen

Het niet beschikbaar zijn van aardgas doet zich het eerst en het sterkst gevoelen bij de elektriciteitsproductie. Voor de vervanging van bestaande centrales en voor de uitbreiding van centralecapaciteit in de toekomst moet dus naar andere energiebronnen worden omgezien. Daarbij is het goed het risico van de niet-beschikbaarheid van een bepaalde energiebron te beperken door het aantal te gebruiken energiebronnen te spreiden. Het risico dat gepaard gaat met het

* De auteur is werkzaam bij de NV KEMA te Arnhem.

adverteer in ESB

Boeken nieuws

James M. Buchanan en Richard E. Wagner: Fiscal responsibility in constitutional democracy. Martinus Nijhoff Social Sciences Division, Leiden/Boston, 1978, 192 blz., f. 48,50.

ontbreken van voldoende elektriciteit is immers heel duidelijk een niet geaccepteerd risico. Ook tabel 1 is een pleidooi voor de spreiding van energiebronnen.

Om een bepaalde energiebron te kunnen toepassen moeten de geschikte installaties i.c. centrales worden gebouwd. In de komende jaren moeten daarvoor besluiten worden genomen. Om te bezien om welke centralecapaciteit het gaat, moet eerst worden vastgesteld hoeveel elektriciteitsproductievermogen minstens aanwezig moet zijn om aan de vraag te kunnen voldoen. Hoe de vraag zich in de toekomst zal ontwikkelen hangt af van talloze, voor het merendeel onbekende, factoren. In tabel 2 wordt een schatting gegeven van het benodigde productievermogen volgens een drietal scenario's.

Tabel 2. Benodigd elektriciteitsproductievermogen in MW volgens enkele scenario's

	1985	1990	1995	2000
Scenario I	15.500	17.500	19.500	22.000
Scenario II	14.500	16.000	17.000	18.000
Scenario III	15.000	17.500	17.500	17.500

Scenario I gaat uit van de situatie waarin de collectieve uitgaven worden verminderd om de industriële activiteit te stimuleren (de lage *Bestek '81*-variant). Scenario II geeft de situatie weer waarin de collectieve lasten blijven toenemen zodat minder financiële ruimte aanwezig zal zijn voor industriële expansie. Scenario III is de situatie die voorzien is in het *Elektriciteitsplan* waarbij een, vooralsnog fictieve, nulgroei vanaf 1990 is aangenomen.

Het thans in Nederland aanwezige productievermogen zal in de beschouwde periode tot 2000 grotendeels moeten worden vervangen. In tabel 3 is aangegeven hoeveel productievermogen overblijft wanneer na 1983 niet meer wordt vervangen of uitgebreid.

Tabel 3. Beschikbaar elektriciteitsproductievermogen in MW wanneer na 1983 niet meer wordt vervangen of uitgebreid

	1985	1990	1995	2000
	15.500	13.500	10.500	5.500

In de komende jaren dienen besluiten te worden genomen om de elektriciteitsvoorziening voor de toekomst veilig te stellen. Daarbij moeten de risico's onder ogen worden gezien. Op grond van een zorgvuldige afweging van gekwantificeerde risico's dient de thans verlamde besluitvorming te worden doorbroken. Wellicht kan daarvoor de landelijke manifestatie dienen. Met alle risico's van dien.

P.J.B. Wasser

Voorafgegaan door een kort inleidend hoofdstuk zijn in deze uitgave zes papers gebundeld, die werden gepresenteerd op een in het voorjaar van 1976 belegde conferentie gewijd aan het onderwerp „Federal fiscal responsibility”. Hoewel dit boek betrekking heeft op de situatie in de Verenigde Staten is het niettemin ook voor lezers in Europa interessant. Centraal in de gedachtenwisseling tijdens de conferentie stond namelijk de stelling dat, als gevolg van de aard van politieke besluitvormingsprocessen in een democratie, keynesiaanse begrotingspolitiek slechts eenzijdig zal worden gevoerd: tekorten zullen overheersen. In hun eigen bijdrage pogen de beide redacteurs bewijsmateriaal voor deze stelling aan te dragen. Zij houden staande dat de aanvaarding — in het begin van de jaren zestig — van een keynesiaanse begrotingspolitiek de inflatie in de VS heeft bevorderd en tevens heeft geleid tot een (te) sterke uitgavengroei in de publieke sector.

Het boek heeft drie delen. Achtereenvolgens komen verleden, heden en toekomst van het Amerikaanse begrotingsbeleid — steeds in twee bijdragen — aan de orde. Na ieder hoofdstuk is het commentaar van twee „discussants” opgenomen.

William Breit („Starving the Leviathan: Balanced budget prescriptions before Keynes”) en Herbert Stein („The decline of the budget-balancing doctrine, or how the good guys finally lost”) geven een historisch overzicht van de ontwikkeling en bloei van het leerstuk van de sluitende begroting. Daarna schetst Stein hoe deze opvatting werd verdrongen door het inzicht dat tekorten en overschotten op de begroting kunnen en moeten worden aangewend om recessie, onderscheidenlijk inflatie te bestrijden.

Abba P. Lerner („Keynesianism: alive, if not so well at forty”) verdedigt in zijn bijdrage het voeren van begrotingspolitiek op grondslag van aan Keynes ontleende inzichten, waarna beide redacteurs van de bundel in een volgend hoofdstuk („The political biases of keynesian economics”) de centrale stelling nader uitwerken. Kort weergegeven komt hun redenering hierop neer. Rond 1960 zijn de ideeën van Keynes in de Verenigde Staten voldoende gemeengoed geworden om een actieve begrotingspolitiek ten dienste van een evenwichtige economische ontwikkeling

voor de meeste kiezers aanvaardbaar te doen zijn. Kiezers hebben een duidelijke voorkeur voor méér publieke uitgaven, maar hebben bezwaar tegen het verhogen van belastingen. Om in de race te blijven, moeten gekozen politici dergelijke sentimenten binnen het electoraat ontzien. In een democratie zullen politici dus instemmen met begrotingstekorten — waarbij de uitgaven ten opzichte van de belastingopbrengst relatief toenemen — maar zich verzetten tegen overschotten op de begroting, waarbij de belastingen relatief stijgen ten opzichte van het uitgavenniveau. Ten gevolge van deze eenzijdige toepassing van de keynesiaanse receptuur, die rechtstreeks voortvloeit uit de aard van het politieke besluitvormingsproces, groeit de publieke sector (te) snel in omvang en wordt de inflatie aangewakkerd.

De laatste twee papers behandelen mogelijkheden voor een „verantwoord” begrotingsbeleid. Jesse Burkhead en Charles Knerr beschrijven in hun nogal optimistisch getoonzette bijdrage („Congressional budget reform: new decision structures”) de effecten van de Congressional Budget Act van 1974. William A. Niskanen („The prospect for a liberal democracy”) bepleit een ingrijpende staatkundige hervorming, op grond waarvan de staten meer greep zouden krijgen op de (uitgaven)politiek van de federale regering.

Beide redacteurs constateren in hun voorwoord zelf al dat er tijdens de conferentie weinig instemming met hun centrale hypothese viel te bespeuren. Zo toont Stein aan dat de praktische betekenis van de vurig met de mond beleden balanced-budget doctrine in de Verenigde Staten feitelijk betrekkelijk gering was (blz. 42). Verder blijkt uit zijn analyse dat de omvang van de (federale) schuld in verhouding tot de ontvangsten van de federale overheid en in verhouding tot het BNP na de tweede wereldoorlog *niet* groter was dan na de eerste wereldoorlog en na de Amerikaanse Burgeroorlog. Daarbij past overigens de kanttekening dat „schuldaflossing” door de na de tweede wereldoorlog opgetreden inflatie deze verhoudingscijfers flatteert.

Andere punten van kritiek waren: — los van toepassing van keynesiaanse begrotingspolitiek groeit de omvang van de publieke sector en treedt

(soms forse) inflatie op in met de Verenigde Staten vergelijkbare geïndustrialiseerde landen;

- niet het politieke besluitvormingsproces maar veeleer de starre structuur van lonen en prijzen en de geringe mobiliteit van produktiefactoren frustreren de effectiviteit van een op keynesiaanse leest geschoeide begrotingspolitiek en stimuleren de inflatie;
- die starre verhoudingen worden in de hand gewerkt doordat industrie en vakbonden bij hun stellingname al incalculeren dat de overheid een langdurige en diepe recessie niet zonder tegenmaatregelen zal accepteren.

Nog fundamenteler dan deze tegenwerpingen is de kritiek waaraan de door Buchanan en Wagner gehanteerde „public choice“-benadering zelf tijdens de conferentie bloot stond:

- is de bij kiezers veronderstelde kennis aangaande economische problemen

- ook maar bij benadering realistisch?
- zo ja, speelt het gevoerde/te voeren economisch beleid dan de veronderstelde doorslaggevende rol bij de politieke plaatsbepaling van de kiezers?
- zo ja, waarom zouden kiezers dan wel tekorten aanvaardden die tot inflatie (kunnen) leiden, maar geen overschotten die de inflatie (kunnen) beteugelen? Getuigt de impliciete veronderstelling dat kiezers inflatie een geringer kwaad vinden dan tijdelijke belastingverhoging van veel werkelijkheidszin?

Vermakelijk is in dit verband het kockje van eigen deeg, waarop Buchanan en Wagner werden getrakteerd door Mancur Olson, die als discussiant optrad (blz. 114-115). Volgens de klassieke opvatting drukt de staatsschuld op toekomstige generaties; rationele kiezers zullen geneigd zijn om de kosten van huidige voorzieningen door leningfinanciering naar de toekomst te verschuiven. Moderne theorieën benadrukken dat bij

deficitaire financiering beslag wordt gelegd op thans alternatief aanwendbare middelen. Nu ontbreekt een prikkel om de staatsschuld op te voeren. Olson demonstreert met deze gedachtengang dat leningen als financieringsinstrument voor de overheid aan betekenis zullen inboeten, wanneer rationale kiezers, die de economische theorievorming volgen, het voor het zeggen hebben. Deze conclusie staat haaks op die van Buchanan en Wagner en wordt bereikt door een andere input van het „public choice“-model te selecteren.

Het blijkt oppassen met bepaalde vormen van nieuwe politieke economie. Sommige van haar beoefenaren ontkomen kennelijk moeilijk aan de verleiding om hun eigen preoccupaties te projecteren als centrale „issues“ voor rationale kiezers. De waarde van dit boek is niet in de laatste plaats dat lezers zich dat nog eens scherp realiseren.

C. A. de Kam

Guy Routh: The origin of economic ideas. The MacMillan Press Ltd., paperback editie, 1977, 311 blz., £ 3.95.

Daar de economische literatuur heel omvangrijk is, dient iedere wetenschapper op dit terrein in hoge mate selectief te werk te gaan. Deze gedragswijze zou er volgens de auteur toe hebben geleid, dat de economist de gedachten, die hem bevallen, verder draagt, maar stelselmatig negeert en verwaarloost wat hem niet goed in de oren klinkt.

Uit gemakzucht zouden de economen lange tijd gedaan hebben alsof Adam Smith de economische denkwereld zou hebben uitgevonden in 1776. Deze conventie zou heel wat denkwerk hebben uitgespaard voor de beoefenaren van deze wetenschap. Later zou deze grens gesteld aan lezen en leren zelfs zijn verlegd naar 1871, mogelijks zelfs naar 1936. In dit verband wordt de mededeling van Hicks aangehaald, dat zijn belangstelling voor de geschiedenis van het economisch denken niet verder reikt dan 1870.

Dit uitgangspunt maakt het Routh mogelijk aandacht te schenken aan wat Keynes heeft genoemd „preposterous origins“, bronnen in de literatuur, die buiten de denkwereld van de gewone economist zijn gevallen. Het gaat hier om het werk van Petty, Locke, North, Vauban, Boisguillebert, Cantillon, enkele fysiocraten en ten slotte Adam Smith. Het vlot te lezen betoog is hier bezaaid met interessante citaten en aardige anekdotes. Selectief als de economist schijnbaar is, kies ik hier de formulering uit, waarmee Cantillon al lang voor Malthus zijn verhandeling over de bevolkingsgroei samenvatte: „Men multiply like Mice in a barn if they have

unlimited Means of Subsistence“. (blz. 66)

Enkele opmerkingen over Adam Smith. Hij wordt gezien als het eindpunt van de gedachtenontwikkeling, die loopt via North en Cantillon. Eigenlijk zouden er twee Smith's zijn. De ene was de man, die aantoonde, dat de regelzucht van de overheid de „invisible hand“ van de marktwerking belemmerde om de mensheid te leiden op het pad, dat naar overvloed zou voeren. De tweede Smith was daarentegen een empirist en een scepticus. Die zou echter geheel zijn vergeten.

In de periode tot 1871, aldus de schrijver, wordt de vrije marktwerking van vraag en aanbod tot dogma verheven. Beschreven wordt hoe de klassieken de theorie verder ontwikkelen. Er komen daarbij de bekende namen op het tapijt: Malthus, Ricardo, Say, Nassau Senior en J. S. Mill. Ook wordt aandacht geschonken aan het dogmatische karakter van de theorievorming; het is nodig, dat de doctrine aanhang verwerft in de bevolking. Dit zou de taak zijn van de zogenaamde „popularisers“: Mrs. Marcet, aartsbisschop Whately en Miss Martineau. Zij probeerden in gemakkelijk verteerbare vorm de essentie van de economische gedachtenwereld door te geven aan een breed publiek. Vooral Miss Martineau heeft grote invloed uitgeoefend door een reeks heel knappe verhalen over onderwerpen, die aanleiding gaven de theorie toe te passen.

Ten aanzien van de klassieken is de auteur geïnteresseerd in de wijze, waarop zij een paradigma bouwen, waarin de

algemene instorting van de economie wordt uitgesloten. Hiermee snijden zij zich voor goed af van de ideeën van b.v. Boisguillebert, North en Mandeville, die juist de instabiliteit van het marktsysteem op de voorgrond plaatsten. Het is interessant te volgen hoe enkelen pogen te ontsnappen aan deze inperking van de theorie. Uiteindelijk blijft Malthus binnen het bestaande paradigma werken. Sismondi echter stelt zich op buiten deze verzameling van theoretische constructies en oefent felle kritiek uit op de standpunten van Ricardo en Say. Hoe belangwekkend en intelligent zijn ideeën ook mogen zijn, door zijn positie als outsider zijn zijn z'n gedachten niet beklifd en is zijn werk door het dunne ijs van de historische belangstelling gezakt.

In 1871 vond een ontwikkeling plaats, die meestal wordt aangeduid als de marginale revolutie. De grenzen van de economische theorie werden nauwer getrokken, de belangstelling ingeperkt, doordat werd afgerekend met de arbeidswaardeleer. Hier wordt de redenering gevolgd, dat de opkomst van de grensnutleer zou zijn te verklaren uit de toegenomen spanning tussen de sociale klassen in die tijd. Het lijkt mij inderdaad instructief theoretische benaderingen te zien in samenhang met tijd en omstandigheden, waarin zij zijn ontstaan. Het gaat mijn inziens echter te ver simpelweg een reflectie van de werkelijkheid in de theorievorming te veronderstellen en het wordt al te dol te verklaren, dat de gevestigde krachten van de bourgeoisie, die het maatschappelijk bestel in gevaar zien komen, theoretische prijsvechters inhuren, die de echte, ware wetenschappelijke activiteiten bemoeilijken.

Als centrale man bij de marginale revolutie fungeert Jevons, omdat kritische gedachten op hem waarschijnlijk

het meeste vat kunnen krijgen. Immers Keynes schreef reeds „Jevons chiselled in stone, where Marshall knits in wool”. Verder komen ter sprake Menger, Walras — de beschermheilige van de mathematische economen — Edgeworth, Pareto en J. B. Clark. Bovendien wordt enige aandacht gegeven aan discussies over de volledig vrije mededinging aan het begin van de jaren dertig.

Routh neemt aan, dat de doctrine, die hier is ontwikkeld, louter en alleen een recept is voor „laissez-faire”. Hoe kan binnen het ontstane paradigma, zo vraagt hij zich af, de hedonistische basis van de nutstheorie worden afgewezen, terwijl anderen gelijktijdig demonstren, dat de theorie van volledig vrije mededinging een volkomen illusoir karakter heeft? Volgens hem is het paradoxaal, dat de auteurs van de standaardtekstboeken eenvoudigweg de weerleggende theorieën samenvoegen met de weerlegde theorieën en zouden doen voorkomen alsof zij gelijkelijk geldig zouden zijn.

En toen viel in de jaren dertig, schrijft

Routh, de kapitalistische machine stil, terwijl in de handboeken stond geschreven, dat het niet zou kunnen gebeuren. Er ontstond grote verwarring, totdat Keynes zijn *General theory* publiceerde. Dit boek zou vol conflicterende uitspraken staan als gevolg van de omstandigheid, dat Keynes zijn waarnemingen van de reële wereld niet in overeenstemming zou hebben gebracht met de theoretische structuur, die hij poogde te ontvouwen.

De zwakte van Keynes zou overigens gelegen zijn in een gebrek aan feiten. Zijn benadering zou enkel en alleen bestaan uit een logische deductie. Volgens Routh is het een reddingspoging van de bestaande kapitalistische structuren. Keynes begint daarbij niet met een beschrijving van de verschijnselen in de maatschappelijke realiteit. Nee, in tegenstelling daarmee zou hij zich afvragen hoe de imaginaire wereld van de theorie zou moeten worden geamendeerd om de strijdigheid met de slechte gang van zaken in werkelijkheid te verdoezelen. Daarom zou het Keynes' eigen schuld zijn, dat hij naderhand volledig is inge-

kaderd door het bestaande raamwerk van het bestaande, economische paradigma.

Nodig is een alternatief paradigma, dat volgens de schrijver een startpunt moet hebben in de werkelijkheid. Het is niet mogelijk in de studeerkamer met deductieve logica de geheimen van „the whole sweaty, hardworking, moneygrubbing capitalist world” te ontrafelen. Hij geeft daarbij toe, dat, hoewel enkele mogelijke aanzetten zijn te onderkennen, het grote alternatief vooralsnog ontbreekt.

Al met al is het een flitsend en informatief boek geworden. Het gekozen uitgangspunt geeft gelegenheid om de geschiedenis van het economisch denken eens op een andere manier te benaderen. De auteur levert ook steekhoudende argumenten om het zo te doen. Jammer is, dat hij de zaak overtrekt. Dat heeft bij mij een teleurgesteld gevoel achtergelaten. Routh heeft de ballon zo hard opgeblazen, dat hij op 't eind is geklapt.

P. H. Admiraal

D. E. Moggridge: Keynes. Heureka, Nieuwkoop, 1978, 202 blz., f. 22,50.

De terugkeer naar de jaren dertig blijkt niet alleen te gelden voor mode- en economische trends, maar ook nog voor de economische theorie. De belangstelling voor Keynes en de oorspronkelijke keynesiaanse theorie (tegenover de neokeynesiaanse reconstructie) is in de laatste tien jaren opmerkelijk herleefd. Als een van de redacteuren van *The collected writings of John Maynard Keynes* heeft Donald Moggridge belangrijk bijgedragen aan deze Keynes-revival. Van zijn hand verscheen verder in 1976 het boekje *Keynes*, dat in het Nederlands is vertaald en hier nu wordt besproken. Met een omvang van zo'n tweehonderd bladzijden vult het boek het gat tussen de lijvige biografie van Harrod en de korte levensbeschrijvingen in artikelvorm door o.a. Austin Robinson en Schumpeter.

Wat heeft Moggridge afgemeten aan Roy Harrod's *The life of John Maynard Keynes* (1951) te bieden, naast verkorting en samenvatting? In ieder geval geen nadere onthullingen over Keynes' privéleven. Het blijft bij de terloopse vermelding van twee feiten die bij Harrod kennelijk nog niet door de beugel konden: Keynes' homosexualiteit en het samenwonen met Lydia Lopokova reeds vóór hun huwelijk in 1925 1). Evenmin bevat het boek een samenhangend overzicht van de evolutie van Keynes' analytische ideeën in de belangrijke ontwikkelingsjaren tussen 1924 en 1937. Juist omdat Moggridge zelf de vele concepten, notities en brieven uit die periode heeft

geordend, zou men een dergelijke aanpak verwacht hebben 2).

De invalshoek van Moggridge is die van de economische politiek. Hoe analyseerde en evalueerde Keynes de bestaande economische situatie en welke oplossingen gaf hij aan? De keuze voor deze benadering werpt vruchten af want Keynes liet zich inderdaad kennen als „een overheidsambtenaar in buitengewone dienst, die gebruik maakte van de traditionele analytische methoden tot die ontoereikend bleken en die vervolgens nieuwe instrumenten ging scheppen om de gaten te vullen”.

Als inleiding tot en achtergrond voor de beschrijving van Keynes' levensloop geeft hoofdstuk twee een rake portrettering van Keynes' denk- en werkwijze. Keynes' loopbaan wordt geschetst als een ononderbroken kruistocht tegen de domheid, vooral die van beleidvoerders. Ik vond dit het meest oorspronkelijke en tevens meest boeiende gedeelte van het boek.

In de volgende hoofdstukken worden de fasen van Keynes' loopbaan over het voetlicht gebracht: zijn aanvankelijke studie in de wiskunde, de eenjarige maar succesvolle studie in de economie bij Marshall, de kortstondige loopbaan bij het India Office, het lectoraat in de economie te Cambridge, de werkzaamheden voor het Ministerie van Financiën gedurende de eerste wereldoorlog, Keynes' teleurstelling over het verloop en het resultaat van de vredesonderhandelingen, uitlopend op de breuk met Finan-

ciën en het schrijven van *The economic consequences of the peace*, een boek dat hem in één slag mondiale bekendheid verschafte; vervolgens na 1919 o.a. freelance journalist, speculant en deeltijd-docent maar vooral onafhankelijk denker die ongevraagd, maar in de loop van de tijd steeds meer gevraagd, aan gezagsdragers en de publieke opinie zijn adviezen voor het economische beleid aanbood; gedurende de tweede wereldoorlog opnieuw beleidsadviseur en onderhandelaar van het Ministerie van Financiën, eindigend met een voortijdige dood in 1946.

Verweven met deze levensbeschrijving is het verhaal van Keynes' reactie op het tijdsgebeuren. *The economic consequences of the peace* (1919) betekende voor Keynes tevens een breuk met de Marshalliaanse, op de lange termijn gerichte, visie op de wereld als een ordelijk stabiel systeem, waar men slechts had te zorgen voor de juiste economische instituties voor het realiseren van intern en extern evenwicht. In *A tract on monetary reform* (1923) kiest Keynes voor een interventionistische benadering van het monetaire beleid tegenover het officiële beleid dat gericht was op herstel van de gouden standaard met vaste

---

1) Zie voor de verschillende facetten van Keynes' persoonlijkheid en activiteiten Milo Keynes (red.), *Essays on John Maynard Keynes*, Cambridge, 1975.

2) Inmiddels is in deze leemte voorzien door twee andere boeken: Don Patinkin, *Keynes' monetary thought*, Durham, North Carolina, 1976 en A. Nentjes, *Van Keynes tot Keynes*, Groningen, 1977.

wisselkoersen op het vooroorlogse peil.

Naast Moggridge's enigszins impressionistische uiteenzetting van het analytisch kader van *A treatise on money* (1930) krijgt de beleidsvisie de volle aandacht. Na aanvankelijk in de jaren twintig het accent te hebben gelegd op de korte-termijninterestvoet als monetair beleidsinstrument gaat Keynes rond 1930 en daarna steeds meer gewicht toekennen aan de lange-termijninterest; enerzijds als strategische variabele ter beïnvloeding van de toekomstverwachtingen en daarmee de liquiditeitsvoorkeur van beleggers, anderzijds als instrument tot stimulering van de investeringen. Keynes' pleidooi voor openbare werken rond 1930 moet volgens Moggridge gezien worden als een op één na beste oplossing. Een open economie met een belangrijk internationaal kapitaalverkeer en relatief hoge geldlonen bood te weinig perspectief voor een belangrijke verlaging van de lange-termijninterest. Nadat het Verenigd Koninkrijk de gouden standaard had laten vallen en was overgegaan op een zwevende wisselkoers kwamen er nieuwe mogelijkheden en een aantal jaren lang hoorde men Keynes dan ook niet meer spreken over openbare werken. Eerst rond de voltooiing van *The general theory of employment, interest and money* (1936),

waarin uiting wordt gegeven aan Keynes' pessimistische verwachtingen omtrent de economische groei, wordt dit thema weer opgevat.

Het op één na laatste en omvangrijkste hoofdstuk is gewijd aan Keynes' werkzaamheden als financieel-economisch beleidsadviseur gedurende de oorlogsjaren, en aan de doorwerking van de concepties van de *General Theory* op het beleid in een economie met volledige bezetting. Moggridge noemt het budget van 1941, als eerste begroting waarin de problematiek en doeltreffendheid van bepaalde maatregelen wordt geanalyseerd binnen het brede kader van een macro-economisch rekeningenstelsel.

Tegen het einde van de oorlog was Keynes tot de verwachting gekomen dat een tekort van de effectieve vraag zich eerst zo'n 15 jaar na de vrede zou manifesteren. Voor de eerste naoorlogse jaren zag hij het gevaar van een inflatoire druk, een vraagstuk waarover hij in een brief opmerkt: „Gewoon omdat men geen oplossing kent is men ook geneigd de ogen te sluiten voor het loonprobleem in een economie met volledige werkgelegenheid”. Toch zou, om voor de lange termijn de juiste verwachtingen te schepjen, het handhaven van goedkoop geld het doel moeten zijn. Hoewel het de vraag is of Keynes met het feitelijk ge-

voerde naoorlogse beleid zou hebben ingestemd, valt toch moeilijk te ontkennen dat deze ideeën mede verantwoordelijk zijn voor de tot 1950 gevoerde politiek van goedkoop geld.

Verder wordt in dit hoofdstuk ingegaan op Keynes' bemoeienis met de externe oorlogsfinanciering en de naoorlogse politiek betreffende de externe economische relaties, met name het internationale betalingsverkeer.

Moggridge is erin geslaagd een uitermate leesbaar boek over de economie van Keynes te schrijven zonder analytische fijnzinnigheden waarin de theorie wordt gerelateerd aan het beleid. Voor lezers die economisch enigszins geschoold zijn, biedt het een uitstekende introductie tot de belangrijkste economie van deze eeuw, geschreven door een bij uitstek deskundig auteur. Voor hen die zich reeds door Harrod's biografie hadden gewerkt, zet het boek van Moggridge de ontwikkeling van Keynes' beleidsopvattingen nog eens helder op een rij. Met uitzondering van een aantal inzichten in hoofdstuk twee werpt het boek echter geen nieuw licht op Keynes. Wie een inleiding of handleiding zoekt bij Keynes' hoofdwerken kan eveneens beter bij andere studies terecht.

A. Nentjes

A. B. T. M. van Schaik: *Reproduction and fixed capital*. Tilburg University Press, 1976, XVIII + 306 blz.

Reproduction and fixed capital is een herschreven versie van de Nederlandse dissertatie van de auteur: *Reproductie en vast kapitaal* (1973). Het reproductie-model wordt gekarakteriseerd door de basisveronderstelling dat goederen met behulp van goederen worden geproduceerd. Daarmede is het model tevens zeer geschikt voor de beschrijving van het begrip vast kapitaal. Het doel van dit zuiver theoretische werk is tweeledig. In de eerste plaats wordt een leemte in de literatuur gevuld waaraan een systematisch overzicht van de modellen met enkelvoudige en verbonden reproductie ontbrak. Daarnaast levert de auteur eigen bijdragen die de problemen betreffen die ontstaan bij de introductie van ongelijke levensduur en ongelijke efficiëntie van kapitaalgoederen.

In het overzicht van de verschillende modellen met enkelvoudige en verbonden reproductie speelt een belangrijke rol het door de auteur ontwikkelde algemene reproductiemodel, waarvan alle op blz. XV - XVI vermelde modellen speciale gevallen blijken te zijn. De modellen met enkelvoudige en verbonden reproductie kunnen ook worden beschouwd als een uitbreiding van Sraffa's *Production of commodities by means of commodities* (1960). Daarbij staan steeds drie vragen centraal.

De eerste vraag is of in het model evenwichtige groei denkbaar is, d.w.z. of het stelsel in zuiver wiskundig opzicht oplosbaar is. In ieder stelsel is er een aantal vrijheidsgraden. Dit betekent dat, aangezien het hier om deterministische modellen gaat, de wijze van opsouperen van die vrijheidsgraden van belang is. Afhankelijk van het aantal vrijheidsgraden wordt het model aangevuld met achtereenvolgens een numeraire, een vraagrelatie waarbij de achterliggende nutsfunctie van het Cobb-Douglas type is, een gegeven groeivoet en tot slot de veronderstelling dat de winstvoet gelijk is aan de groeivoet zodat sprake is van „golden age”-groei. De tweede vraag is of de evenwichtige groei ook bereikbaar is, d.w.z. of de puur wiskundige oplossing voldoet aan de randvoorwaarden, die de economische wetenschap stelt, zoals positieve prijzen en hoeveelheden enz. De derde vraag betreft de vraag of evenwichtsprijzen al dan niet afhankelijk zijn van vraagfactoren c.q. van preferenties van economische subjecten. Deze vraag komt voort uit het befaamde Cambridge(UK)-Cambridge(US)-kapitaal-debat. Immers, om de extreme aggregatie van het neoklassieke Clark-Solow-model te ontlopen, waar de inkomensverdeling louter afhankelijk is van het aanbod van de produktiefactoren, heb-

ben de z.g. neo-Ricardianen in navolging van Sraffa hun toevlucht genomen tot een geval waarin het niet-substitutie-theorema geldigheid bezit: er is slechts één produktiefactor (arbeid) en geen verbonden produktie, zodat de prijzen onafhankelijk zijn van vraagfactoren.

Het produktiemodel is zeer geschikt als werkhypothese bij de beschrijving van het begrip vast kapitaal. Daarbij kan het begrip geaggregeerd kapitaal buiten beschouwing worden gelaten, aangezien slechts sprake is van specifieke kapitaalgoederen. Oudere machines kunnen worden beschouwd als output van het proces, waarin zij een rol speelden als produktiemiddel. Ook de introductie van een constructietijd van meer dan één periode is eenvoudig. Hier vinden we de tweede, eigen bijdrage van Van Schaik: de introductie van een ongelijke gegeven technische levensduur van kapitaalgoederen in het eenvoudige Sraffa-model als aanloopje en, in hoofdstuk 4, de introductie van een ongelijke efficiëntie van verschillende jaarlagen kapitaal in een variant van het Oostenrijkse reproductiemodel. Deze ongelijke efficiëntie kan tot uitdrukking komen in een met de leeftijd dalende produktiviteit van de kapitaalgoederen, in hogere bedrijfskosten (onderhoud enz.) of een combinatie van beide. Tevens wordt de mogelijkheid geopend de economische levensduur endoogeen te bepalen, mits de gegeven technische levensduur voldoende hoog wordt gesteld. Het zij vermeld dat het traditionele jaarklassenmodel

kan worden gezien als een speciaal geval van het algemene reproductiemodel met vast kapitaal en ongelijke efficiency (appendix C). Bij dit alles dient te worden bedacht dat steeds sprake is van evenwichtige groei. Een uitzondering op deze regel komt aan de orde in appendix D, waarin wordt uiteengezet welke problemen zoal ontstaan, wanneer sprake is van niet-evenwichtige groei.

Het boek van Van Schaik is een uitstekend boek, zowel waar het het overzicht van reproductie en vast kapitaal, als waar het de uitbreiding en verdieping van de theorie der jaarklassen betreft. Belangrijk daarbij is, dat niet alleen de hoeveelheidstelsels, maar ook de prijsstelsels zorgvuldig worden gepresenteerd en geanalyseerd. Het werk is zonder meer een belangrijke aanwinst. Dat geldt voor de in de onderhavige materie niet-ingewijde, maar het is ook van toepassing voor de ingewijde, die zowel datgene wat her en der verspreid in de literatuur staat, als de eigen bijdragen van de auteur zelf netjes op een rij gezet vindt.

Voor de niet-ingewijde is het spijtig dat de auteur wat zuinig is met toelichtingen van het hoe en waarom van bepaalde veronderstellingen en de draagwijdte ervan. Vervelender is echter het ontbreken van zowel een zakenregister als een personenregister, hetgeen het terugzoeken in dit breed opgezette boek niet eenvoudig maakt. Overigens valt dit waarschijnlijk eerder de uitgever dan de auteur te verwijten. Het boek is niet eenvoudig: een gedegen kennis van de lineaire algebra is zonder meer noodzakelijk, al lijkt de vraag gewettigd of deze kennis zo langzamerhand niet dient te behoren tot de basisuitrusting van de econoom.

Tot slot zij volledigheidshalve het onderhavige werk vergeleken met de oorspronkelijke dissertatie. Die vergelijking leert dat de hoofdstukken 1 en 2 een vrijwel letterlijke vertaling zijn van de overeenkomstige hoofdstukken uit de dissertatie, terwijl de hoofdstukken 3 en 4, soms in belangrijke mate, zijn herschreven. Het laatste geldt ook voor de inleiding en de conclusie, die bovendien zijn samengevoegd tot een uitgebreide „Introduction”. Ten slotte zijn twee nieuwe appendices toegevoegd. Ten eerste appendix A: „Outline of the transformation problem”, die is bedoeld als eenvoudige niet-wiskundige inleiding tot het eerste hoofdstuk. Ten tweede appendix B, die een toepassing van de reproductiegedachte op het gebied van de internationale handel bevat. Deze laatste appendix is een bewerking van een artikel van de auteur, dat is verschenen na de dissertatie, nl. De neo-Ricardiaanse theorie van de internationale handel in verbonden productie, *Maandschrift Economie*, 1974, blz. 286-307.

A.S.W. de Vries

Dr. C. J. M. Koks: Investeringsplanning en technologische ontwikkeling.

Bedrijfseconomische monografieën, nr. 53, H. E. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1974.

Wat betreft de publieke belangstelling is Dr. Koks met zijn boek de tijd wat vooruit geweest. Op het moment van verschijnen was de aandacht in veel bedrijven gericht op de kostenproblematiek die door de prijsexplosie op de wereldgrondstoffenmarkten was ontstaan en in veel gevallen tot een heroriëntatie in het bedrijfsbeleid heeft geleid. Nu wint de overtuiging veld dat de oliecrisis van 1973 slechts een signaal is geweest voor een versnelling in een ontwikkelingsproces, dat tot een herverdeling van de mondiale welvaart en macht kan leiden. In deze gedachte speelt de vraag naar de mate waarin de thans hooggeïndustrialiseerde landen de verworven afzetmarkten kunnen behouden en een belangrijke rol. Dit verklaart de aandacht voor de problematiek van de technologische ontwikkeling, die weliswaar niet als een panacee, maar toch wel als één van de voorwaarden wordt beschouwd om zich voor het volgende decennium kansen te creëren. Tegen deze achtergrond lijkt een hernieuwde aandacht voor het werk van Koks gewenst; een boek, waaraan sedert de publicatie geen bespreking in dit blad is gewijd.

Anders dan de titel aangeeft staat niet de investeringsplanning centraal, maar de analyse en beoordeling van alternatieve investeringsprojecten. Daarmee wordt het boek geplaatst bij de literatuur over bedrijfseconomische technologie. Immers, het biedt een instrumentarium om een aantal overigens deterministische voorwaarden de optimale investeringsbeslissing aan te geven. In het eerste deel van het boek komt de vervangingsproblematiek aan de orde en biedt de gepresenteerde modeloplossing ruimte expliciet met de technologische ontwikkeling rekening te houden. Dit laatste overigens slechts voor zover deze in mutaties in de aanschafwaarde van de beste nieuwe machine in de exploitatiekosten van deze machine tot uitdrukking kunnen worden gebracht. In deze situatie wordt de dynamische programmeringstechniek toegepast om de optimale vervangingsbeslissingen in de tijd vast te stellen.

Het tweede deel houdt zich met de capaciteitsbepaling bezig. Daarin worden algemene regels afgeleid ten behoeve van de besluitvorming met betrekking tot de optimale capaciteit en het gewenste bouwstip van de installatie die de producten moet voortbrengen. Deze technologische exercitie vindt zijn hoogtepunt in een model, dat de simultane bepaling van de bouw en de beëindiging van installaties tot doel heeft. Koks stelt zich voor de modelresultaten een plaats te geven in het geheel van de ondernemingsplanning, waarmee de gevolgen van de voorgenomen investeringen

voor de financiële situatie zichtbaar worden.

De actuele aandacht voor de technologische ontwikkeling richt zich evenwel sterk op de commerciële aspecten en op de veranderingen in de processen, die voor de besturing van productie en afzet noodzakelijk zijn. Hierop is Koks niet vooruit gelopen, maar zijn modellen bieden wel de mogelijkheid om de gevolgen van gemaakte veronderstellingen op de financiële aspecten te onderzoeken. De technologische ontwikkeling is daarmee een exogene variabele gebleven, hetgeen gezien de huidige belangstelling voor dit onderwerp moet worden betreurd.

In theoretische zin draagt het boek aan de bedrijfseconomie weinig bij. Het hanteren van de netto contante waarde als beslissingscriterium is niet opzienbarend, terwijl de gekozen pragmatische oplossing voor de bepaling van de vermogenskostenvoet evenmin inspirerend is. Niettemin zijn toepassingen van dynamische programmering in dit gebied uiterst zeldzaam, waarmee de studie van Koks mag worden aangemerkt als een verrijking van de bedrijfseconomische technologie.

W. J. de Ridder

G.A.A.M. Boot, A.E. Bosscher, W.M. Levelt-Overmans, H.C. de Groot, J.H.J.M. van den Hout, D. Baars, L. Lamers (red.): *Europees sociaal verzekeringsrecht*. Europese monografieën, Kluwer BV, Deventer, 1978, 330 blz., f. 46.

In het najaar van 1976 organiseerde het Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam een leergang „Europees Sociaal Verzekeringsrecht”, gevolgd door een tweede versie in het begin van 1977. Het bleek dat er in de praktijk een grote behoefte bestaat aan informatie op dit terrein. Om hieraan enigszins tegemoet te komen is besloten om de inleidingen in boekvorm te publiceren.

Rüdiger Robert: *Die unabhängigkeit der Bundesbank*. Athenäum Verlag, Kronberg, 1978, 165 blz., f. 38,40.

In het algemeen wordt de onafhankelijkheid van de Duitse Bundesbank als onaantastbaar gezien. Sommigen zijn echter van mening dat een vermindering van de onafhankelijkheid een verbetering van de „institutionele infrastructuur” zal betekenen. Rüdiger Robert gaat op deze tegenstelling in. Hij pleit voor een „warnfunktionbeschränkten Unabhängigkeit”.

Stichting het Nederlands Economisch Instituut

Het NEI stelt zich ten doel door sociaal-economisch onderzoek wetenschappelijk verantwoorde en in de praktijk uitvoerbare oplossingen te vinden vóór vraagstukken waarmee bedrijfsleven, overheid en maatschappelijke instituties in binnen- en buitenland worden geconfronteerd.

De afdeling Maatschappelijk Economisch Onderzoek is in het bijzonder belast met het analyseren van macro-economische en sectoriële ontwikkelingen, buitenlandse handel, sociale voorzieningen, het inkomens- en consumentenvraagstuk en meer in het algemeen van een aantal maatschappelijk-economische problemen.

Binnen deze afdeling is plaats voor een pas afgestudeerd of binnenkort afstuderende

macro-economisch onderzoeker (ster)

Van sollicitanten wordt verwacht, dat zij in het bijzonder kennis hebben van:

- theoretische economie,
- conjunctuurleer en economische politiek.

Kennis van de leer van de internationale economische betrekkingen en empirisch econometrisch onderzoek strekken daarnaast tot aanbeveling.

Een psychologische test maakt deel uit van de selectieprocedure.

Voor sollicitaties dient een volledig curriculum vitae te worden gezonden aan Drs. P. J. Montagne, algemeen secretaris van het NEI, Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam. Nadere inlichtingen over deze vacature zijn te verkrijgen bij Drs. B. van Holst (010) 14 55 11 - toestel 3751).

VERENIGING DE NEDERLANDSE DAGBLADPERS (NDP)

De NDP, de uitgeversorganisatie waarvan nagenoeg alle Nederlandse dagbladen lid zijn, zoekt wegens aanvaarding door de huidige functionaris van een functie elders in het dagbladbedrijf, een

ECONOOM

Deze zal worden belast met de economische en commerciële beleidsvoorbereiding en -uitvoering ten behoeve van de vereniging. Tot zijn taak behoort tevens het adviseren van de dagbladen, alsmede het voeren van het secretariaat van diverse commissies en algemene secretariaatswerkzaamheden.

Voor deze veelzijdige en verantwoordelijke functie wordt gedacht aan een bedrijfseconoom van academisch of vergelijkbaar niveau, die tevens moet beschikken over een goed commercieel inzicht, representatieve en stilistische kwaliteiten en een analytisch vermogen. Enige jaren praktische ervaring zijn voor deze functie noodzakelijk.

Afhankelijk van leeftijd en ervaring bedraagt het salaris f 3350,— tot f 4650,— per maand, met een mogelijkheid tot verdere uitloop in de toekomst, alsmede 8% vakantietoeslag en 2% kerstgratificatie. Goede pensioenvoorziening.

Met de hand geschreven sollicitaties, voorzien van een curriculum vitae, kunnen worden gericht aan de algemeen secretaris, drs. K. J. van der Zande, onder vermelding „Persoonlijk”.

Vereniging De Nederlandse Dagbladpers NDP
Postbus 50570, 1007 DB Amsterdam, tel. (020)
76 33 66.